

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІНІҢ ЖАНЫНДАҒЫ
МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ АКАДЕМИЯСЫ

Дипломатия институты

қолжазба құқығында

Базарғали Асан Секенұлы

ҚЫТАЙДЫҢ ІШКІ САЯСИ ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ ЖӘНЕ
ОНЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ӘСЕРІ

“Халықаралық қатынастар” білім беру бағдарламасы

“7M03-Әлеуметтік ғылымдар” дайындық бағыты бойынша

Халықаралық қатынастар
магистрі дәрежесін алу үшін магистрлік жоба

Ғылыми жетекші: _____ Мәжіденова Д.М., тарих ғылымдарының докторы,
профессор

Жоба қорғауға жіберілді: “ ____ ” _____ 2023 ж.

Институт директоры: _____ Волков А.Ю., Төтенше және Өкілетті Елші,
тарих ғылымдарының кандидаты

Астана, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР.....	3
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР.....	4
КІРІСПЕ.....	5
1. ҚЫТАЙ БИЛГІНІҢ БЕСІНШІ БУЫНЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР.....	9
1.1. Қытай элиталарының теориясы.....	9
1.2. Си Цзиньпиннің саяси пайымы мен тұлғалық қалыптасу эволюциясы.....	15
2. ҚЫТАЙДЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ҚАТЫСТЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМЫ.....	20
2.1. Қазақстан-Қытай екіжақты қарым-қатынастарының саяси-құқықтық негіздері.....	20
2.2. ҚР мен ОАА елдері үшін «Бір белдеу - Бір жол» бастамасының мүмкіндіктері мен мәселелері	27
ҚОРЫТЫНДЫ.....	41
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	43

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Осы магистрлік жобада келесі нормативтік құжаттарға сілтемелер пайдаланылған:

1. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының мәңгілік стратегиялық және жан-жақты серіктестікті дамыту туралы бірлескен мәлімдемесі. Бейжің қаласы, 2019 жылғы 11 қыркүйек.

2. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының жан-жақты стратегиялық әріптестік қатынастарының жаңа кезеңі туралы бірлескен декларациясы. Бейжің қаласы, 2015 жылғы 31 тамыз.

3. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының 21 ғасырдағы ынтымақтастық стратегиясы. Бейжің қаласы, 2006 жылғы 20 желтоқсан.

4. Қытай Халық Республикасының Конституциясы

5. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы Қытайдағы Ляньюньган теңіз портын Қазақстанның транзиттік жүктерін өңдеу және тасымалдау үшін пайдалану туралы келісім. Бейжің, 11.09.1995

6. Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Қытай Халық Республикасы Үкіметі арасындағы Сумбе өзенінде қазақстан-қытайдың бірлескен су іркуіш құрылысты қайта құру туралы келісім. Бейжің, 15.11.2017.

7. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы индустрияландыру және инвестициялар саласындағы ынтымақтастықты нығайту туралы негіздемелік келісім. Бейжің, 31.08.2016.

8. Қазақстан Республикасы және Қытай Халық Республикасы басшыларының Бірлескен мәлімдемесі. Сиань қаласы, 2023 жылғы 17 мамыр.

9. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы визалық талаптардан өзара босату туралы келісім. Сиань қаласы, 2023 жылғы 17 мамыр.

10. Қазақстан Республикасының Үкіметі мен Қытай Халық Республикасының Үкіметі арасындағы индустрияландыру және инвестициялық ынтымақтастық жоспары. Сиань қаласы, 2023 жылғы 17 мамыр.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

Магистрлік жұмыста төмендегідей белгілеулер мен қысқартулар қолданылды:

АӨСШК- Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім білдіру шаралары

АТЭС- Азия Тынық мұхит мемлекеттерінің экономикалық бірлестігі

БХӨЖ-Бүкілқытайлық халық өкілдерінің жиналысы

БҮҮБА- Біріккен Ұлттар Ұйымы БасАссамблеясы

БҮҮҚК- Біріккен Ұлттар Ұйымы Қауіпсіздік Кеңесі

ЖЖЭБ- Жібек Жолының экономикалық белдеуі жөніндегі кеңес

ЖІӨ- Жалпы ішкі өнім

ҚКПОК- Қытай коммунистік партиясы орталық комитеті

ҚХСКК-Қытайдың Халықтық саяси консультативтік кеңесі

ШҰАА- Шыңжан Ұйғыр автономиялық аймағы

КІРІСПЕ

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық жұмыс ХХІ ғасырдағы халықаралық қатынастардың және ішкі саяси-экономикалық дамудың трансформациясы жағдайындағы Қытайдың ішкі саяси ұстанымдарының модернизациясына баға беруге арналған.

Тақырыптың өзектілігі:

Әлемдік қауымдастық Қытайдың қарқынды экономикалық дамуы, әлемдік экономикаға белсенді қатысуы және жаһандану үдерісіне қосқан елеулі үлесі арқасында оған қызығушылық пен алаңдаушылық танытуда. ХХІ ғасырдың басында Қытай әлемдік тәртіпке, жаһандық мәселелерді шешуге және халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге үлкен мән береді, өйткені бұл халықаралық қатынастардың келесі жүйесін құрудың негізі болып табылады.

Қытай әлемдік держава болуды мақсат етіп, әлемдік саяси және экономикалық үдерістерге, соның ішінде экономиканың қарқынды дамуы, әскери қуатының артуы және мәдени байланыстардың кеңеюіне белсенді түрде араласуға ұмтылады. Қытай үкіметі осы аспектілердің барлығы елдің ішкі мәселесі екенін мойындайды және халықаралық қауымдастықта, әсіресе көршілес мемлекеттерде туындаған «қытайлық экспансия» қорқынышын сейілту үшін экономиканы жаңғырту шараларын қабылдауда. Алайда мұндай ұстанымдардың тұрақтылығына зерттеушілердің қызығушылығы бар, өйткені Қытайдың дамуымен экономикалық, демографиялық, экологиялық, энергетикалық және саяси-әлеуметтік жағдайлар күрделене түседі. Бейжіңнің позициясы нығая түскен сайын, Қытайдың халықаралық қатынастардағы басқа субъектілерге ықпал ету арқылы экономикалық өсуді ынталандыру үшін өз ықпалын қалай пайдаланатынына қызығушылық артып келеді. Бұл сұрақ өзекті және зерттеушілердің қызығушылығын тудырады.

Магистрлік жұмыстың мақсаты: ҚХР-ның ішкі саяси трансформациясын және оның Қазақстанға әсерін зерттеу.

Магистрлік жұмыстың міндеттері: Қазақстан мен Қытай арасындағы екіжақты қарым-қатынастарының саяси-құқықтық негіздерін талдай отырып, ҚХР-ның Қазақстанға қатысты сыртқы саяси ұстанымын анықтау; Қытай Халық Республикасы сыртқы саяси ұстанымдарының ерекшеліктері мен елдің сыртқы саясатының теориялық концептуалды негіздеріне терең талдау жасау; Қазақ-қытай қарым-қатынастарының бүгінгі күнгі өзекті мәселелерін талқылай отырып, екіжақты байланыстардың болашақ дамуын нақтылау.

Магистрлік жұмыстың ғылыми – әдістемелік базасы:

Диссертациялық жұмыс қазіргі халықаралық саяси процестерді зерттеуде маңызды орын алатын отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектеріне негізделген және теориялық және әдістемелік негізі болып табылады. Зерттеу барысында кешенді салыстырмалы талдаудың дедуктивті әдістері қолданылды. Сондай-ақ саяси модельдеу және болжау, тарихи және факторлық талдау тәсілдері қолданылды. Жұмыста саясаттану мен халықаралық қатынастар

теориясында кеңінен қолданылатын үш деңгейлі сараптама және құрылымдық-функционалдық сараптама әдістеріне де назар аударылды.

Жұмыстың негізгі тұжырымдамасы сыртқы және ішкі саясаттың арақатынасын ашатын ғылыми ұстанымға негізделген. Диссертацияның мақсаттарын толық ашу үшін сәйкес әдістер таңдалды. Халықаралық қатынастар теориясына тарихи-салыстырмалы әдіспен және жүйелік көзқараспен біріктірілген практикалық тәсілдер кешені қолданылды.

Зерттеу жұмысының нысаны: Қытай Халық Республикасының ішкі-саяси трансформациясы.

Зерттеу жұмысының пәні: Қытай Халық Республикасының даму динамикасы және құралдары мен механизмдері.

Тақырыптың зерттелу деңгейі. Магистрлік жұмыста талқыланатын тақырыпты ашу барысында мәліметтерді жинау қазақ тіліндегі еңбектерінің арасында Қытайдың ішкі саяси трансформациясы жайындағы мәліметтің аздығынан, дереккөздің басым көпшілігі орыс, ағылшын және қытай тілдегі еңбектерді аударма жасау арқылы алынды. Тек танымал әдебиттер мен басылымдардан емес, сонымен қатар Қытайдың ірі веб-газет-журналдары және де ең басты мәлімет көзі ҚХР ақпараттық қауіпсіздік мәселесіне ХХ ғасырдан бастап бекіткен заңдары негізге алынды. Магистрлік жұмыстың дереккөзі ретінде Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаевтың еңбектері зерттеу жұмысын жазу барысында кеңінен пайдаланылды. Сондай-ақ, еліміздің даму жолын айқындап отырған «Қазақстан-2050», Ұлт жоспары - бес индустриалдық реформаны жүзеге асыру жөніндегі «100 нақты қадам» мемлекеттік бағдарламалары еліміздің сыртқы саяси ұстанымдарын нақтылауда қолданылды. Сонымен қатар, ҚХР билігінің соңғы үш буыны жетекшілері Цзян Цзямин, Ху Цзиньтао және Си Цзиньпін төрағалардың съездерде жасаған ресми баяндамалары мен сөйлеген сөздері, ҚХР мен ҚР басшыларының біріккен мәлімдемелері, ҚХР Төрағасы Си Цзиньпіннің ресми баяндамалары, сөйлеген сөздері, жасаған мәлімдемелері мен баспасөз беттерінде жарияланған сұхбаттары топтастырылған «Ел басқару жөнінде» атты еңбегі [42-45].

Эмпирикалық база ретінде дәстүрлі қытайлық БАҚ “Жэньминь жибао”, “China Daily” газеттері, “Синьхуа” ақпараттық агенттігі, “Weibo” мен “sina.com”, “cpc.people.com.cn”, “www.gov.cn” сияқты дерек көздердегі қытай тілінде жарияланған мақалалар, , қабылданған заңдар мазмұны алынды [40-41].

ҚР-ның ҚХР Төтенше және Өкілетті Елшісі Ш.Нұрышев өз еңбегінде «Қазақстан-Қытай: тату көршілік және өзара тиімді ынтымақтастықтың отыз жылдығы» қазақ-қытай қатынастарының орнығуы мен дамуын жан-жақты сипаттайды. Қытай Қазақстанның азаттығы мен егемендігін, аумақтық тұтастығын мойындаған алғашқы шет мемлекеттердің бірі болды. Үлгіге айналған дипломатиялық қарым-қатынасты орнатқалы қос елдің көшбасшылары мәңгілік жан-жақты стратегиялық әріптестіктің жаңа кезеңіне көшті [39, 110 б.].

Зерттеу тақырыбының теориялық сипатын ашу барысында А.Далелхан «Қазақ-қытай қатынастарының құқықтық негіздерінің қалыптасуы және оның даму болашағы» еңбегі пайдаланылды. А.Далелхан еңбегінде қазақ-қытай

дипломатиялық қызметтерін жан-жақты сипаттай отырып, Қытай саясатын терең түсіндіреді [18, 15 б.].

Сонымен қатар, Н.Алдабек, М.Абдиров, К.Бурханов сияқты еліміздің танымал ғалымдарының еңбектері Қазақстан мен Қытай арасындағы әртүрлі уақыт кезеңдеріндегі қатынастардың даму динамикасын талдауда және осы мәселені барлық мүмкін бұрыштардан зерттеуде маңызды рөл атқарды. Кейінгі жылдары жарияланған қазақстандық және қытайлық ғалымдардың жұмыстары қазіргі заманның жаңа талаптарына сәйкес Қазақстан-Қытай қатынастарындағы прогресті дәл бағалау үшін сәтті қолданылуда [46-48].

Бұл Ресей ғылым академиясының Шығыстану институтында және Қиыр Шығыс институтында жүргізілген зерттеулерден айтарлықтай қолдау алған ресейлік ғалымдардың еңбектерінде ескерілген. Ресей ғылым академиясы қытайлық зерттеулерде бұрыннан көшбасшы болып келеді. Қытай ғалымдары үшін маңызды мәліметтер Ресей Ғылым академиясының Шығыстану және Қиыр Шығыс институттарының кітапханалары мен мұрағаттарында бар. Қазірдің өзінде ресейлік ғылыми қоғамдастық Қытай Халық Республикасының дамуына ерекше көңіл бөлуде.

Қытай Халық Республикасының (ҚХР) әлемдік саяси аренадағы рөлі мен халықаралық қатынастардағы белсенді сыртқы саясатын жан-жақты зерттегені үшін белгілі ғалымдардың, соның ішінде А.Габуев, И.Денисов, Н.Вавилов, М.Галенович пен О.Глазуновтың еңбектері кеңінен қолданылды. Бұл еңбектерде Қытайдың қазіргі сыртқы саясаты мен экономикалық саясаты терең зерделеніп, қазіргі Қытай дипломатиясының ерекшеліктеріне тоқталды. Жаңа әлемдік тәртіпті қалыптастырудағы Қытай басшылығының соңғы үш буынының сыртқы саяси ұстанымдарының рөлі бағаланады. Сонымен қатар, Си Цзиньпиннің «Қытай арманы» концепциясына ресейлік көзқарасы қарастырылып, оның посткеңестік кеңістіктегі аймақтық саяси, экономикалық және қауіпсіздік мәселелеріне ықпалы талданады [49-53].

Қытай Халық Республикасының (ҚХР) сыртқы саясаты мен дипломатиялық стратегиясына, сондай-ақ елдің ішкі саяси және экономикалық мәселелеріне арналған шетелдік ғалымдардың зерттеулері назарға алынды. Маңызды еңбектердің қатарында Carl Minzner, Barbara Pongratz, Frans-Paul van der Putten сияқты ғалымдардың еңбектері бар. Бұл зерттеушілер Қытай басшылығының соңғы үш буынының ішкі және сыртқы саясатына, сонымен қатар Қытайдағы қазіргі экономикалық жағдайға және Қытай дипломатиясына назар аударады. Көптеген зерттеулер Қытайдың күтпеген жерден әлемдік державаға айналуын көрсетеді, бұл Батыс ғалымдарын сыртқы саясаттың стратегиясы мен қарқынды дамып келе жатқан Қытаймен дипломатиялық өзара әрекеттесу туралы ойлануға мәжбүр етеді. Экономикалық көрсеткіштер бойынша көшбасшылық үшін бәсекеге түсетін АҚШ-Қытай болашақ қарым-қатынастарына ерекше назар аударылады [54-56].

Қытайлық ғалымдардың қытай және ағылшын тілдерін жарық көрген зерттеулерін топтастырдық. Олардың қатарында, 蒋丽平(Jiang Liping), 阎学通 (Yan Xuetong), Zhang Qingmin атты ғалымдарды ерекше атап өтуге болады.

Қытай ғалымдары елдің осы уақытқа дейін даму жолын зерделей келе, болашақ бет алысын айқындауға ерекше назар аударады. Қытайлық зерттеулердің басты ерекшелігі ретінде Қытай дипломатиялық стратегиясының өзегі ретінде «кез келген мүмкіндікті пайдаланып қалу» қағидаты жататындығын атау керек [57-59].

Магистрлік жұмыстың теориялық және тәжірбиелік құндылықтары. Бұл ғылыми нәтижелер, диссертациялық жұмыстың қорытындылары мен тұжырымдары халықаралық қатынастар, аймақтану және саясаттану мамандықтары бойынша Қытай ғалымдары, жас зерттеушілер, студенттер мен аспиранттар арасында қолданылады. Сондай-ақ олар осы бағыттар бойынша ғылыми зерттеулер жүргізетін магистранттарға, сондай-ақ осы нәтижелерді сабақтарда және оқу-әдістемелік материалдарда пайдалана алатын университет оқытушыларына пайдалы. Сонымен қатар, бұл жұмыс халықаралық қатынастар, аймақтану және саясаттану бойынша оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді жазуға, сондай-ақ семинарлар өткізуге және арнайы курстарды дайындауға пайдалы болуы мүмкін. Зерттеу нәтижелерін мемлекеттік органдар, оның ішінде Сыртқы істер министрлігі және Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы қарым-қатынас мәселелерімен айналысатын дипломатиялық өкілдер де пайдалана алады.

Магистрлік жұмыстың ғылыми жаңалығы. Қытай Халық Республикасының Қазақстан Республикасына қатысты дипломатиялық стратегиялық негізін кешенді зерттеу барысында бірқатар ғылыми жаңалықтарға қол жеткіздік. Атап айтқанда:

- Отандық қытайтануда алғаш рет Қытай Халық Республикасының әр буынының билігі негізделген теориялық тұжырымдамалық негіздерді талдай отырып, Қытайдың сыртқы саяси ұстанымдарын бағалау жүргізілді. Бұл бағалау Қытайдың сыртқы саясатымен байланысты стратегиялық ерекшеліктерді қарастырады;

- Қазіргі кезеңде Қытай Халық Республикасының Қазақстан Республикасы мен Орта Азия елдеріне қатысты сыртқы саясатының стратегиялық негізі болып табылатын Си Цзиньпиннің "Қытай арманына" егжей-тегжейлі талдау жүргізілді.

- Қытай Халық Республикасының Қазақстан Республикасына қатысты сыртқы саяси стратегиясының негізін айқындау кезінде қытай ғалымдары мен зерттеушілерінің жұмыстары мен зерттеулерін кеңінен пайдалануға негізделген Қытай ғылыми ортасы тарапынан Қазақстан-Қытай қатынастарының жай-күйіне бағалау жүргізілді.

- Осы бастаманың белсенді қатысушысы болып табылатын Қазақстан үшін "Ұлы Жібек жолының экономикалық белдеуі" шеңберінде "Бір белдеу-бір жол" бастамасымен қатар жүретін әлеуетті артықшылықтар мен сын-қатерлер талданды.

Магистрлік жұмысының құрылымы. Диссертация кіріспеден, екі тараудан, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен тұрады. Диссертацияның жалпы көлемі – 46 бет.

1. ҚЫТАЙ БИЛГІНІҢ БЕСІНШІ БУЫНЫ САЯСАТЫНДАҒЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

1.1. Қытай элиталарының теориясы

Қазіргі Қытай әлемдік геосаясатта маңызды орын алады, мұны оның ішкі жалпы өнімінің жоғары деңгейінен, қомақты алтын-валюта қорынан, кең ауқымды сыртқы саудасынан, берілген несиелердің үлкен көлемінен, сондай-ақ қуатты армиясынан және басқа факторлардан көруге болады. Бұл жетістіктер қоғам мен мемлекеттегі өзгерістердің әдістері мен құралдарын таңдауда, сондай-ақ ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратын саяси элитаның тиімді жұмыс істеуінің арқасында мүмкін болды. Қытай бұл көрсеткіштердің кейбіреулері бойынша АҚШ-ты басып озды, бұл оның саяси шешімдері мен стратегияларының маңыздылығын көрсетеді.

Қытай өркениеті ең көне өркениеттердің бірі. Оның қоғамдық келісімге негізделген стратегиялық ресурсы тарихи дәстүрдің беріктігі мен тұрақтылығында жатыр. Қытай саяси элитасының менталитеті бір-бірімен бәсекелесетін екі философиялық ұстанымды біріктіреді. Конфуций іліміне негізделген бірінші қағида Қытайды орталық империя ретінде ерекшелеп, оны қоршаған «варвар» әлеміне қарсы қоятын этноцентристік концепция. Легистік мектеп қолдаған екінші принцип сыртқы ашықтық және басқа халықтармен пайдалы байланыстар ұғымын білдіреді. Конфуцийшілдік бойынша, басты мақсат – отбасы, қоғам және жалпы мемлекет ішінде келісімге қол жеткізу, ал басқа халықтар келісімді бұзушылар, «варварлар» ретінде қарастырылады. Легистік теория қытай қоғамының бүкіл өмірі билеушінің құдіретті күшімен басқарылуы керек деп болжайды. Элита мен халық арасындағы қарым-қатынас ата-ана мен бала арасындағы қарым-қатынас ретінде, ал мемлекет үлкен отбасы ретінде қабылданады.

Қарапайым тілмен айтқанда, Қытай ешқашан және ешбір жағдайда өзін кез-келген өркениеттің бір бөлігі деп санамады және үш мың жылдан астам уақыт бойы өзін-өзі атауында өзінің тұйық, ішке қараған (中) жүйесін басқа сыртқы (外) бөтен және дұшпандық әлемге қарсы қою арқылы сыртқы әлемнен бастапқы артықшылық идеясын көрсетті.

Г.Киссинджердің пікірінше, Қытай дәстүрлі ұлттық мемлекет қана емес, тарихта үнемі орын алған табиғи құбылыс. Осыны ескере отырып, Қытайдың қазіргі саяси элитасы негізінен мыңдаған жылдар бұрын қалыптасқан әлемдік тәртіптің империялық тұжырымдамасын басшылыққа алады. Г.Киссинджер «Қытайдың 20 ғасырдағы дипломатиясын немесе оның 21 ғасырдағы рөлін түсінудің кез келген әрекеті, тіпті қарабайыр болып көрінсе де, түсінуге және осы елдің дәстүрлері контекстіне негізделуі керек» деп атап көрсетеді [60].

Қытайдың саяси элитасы Қытайдың бірегей тарихи және мәдени-өркениеттік ерекшеліктеріне негізделген стратегиялық ойлауды тарихи түрде көрсетті. Ол геосаяси және әлеуметтік-экономикалық факторларды ескере отырып, белгілі бір мақсаттарға жету үшін ұзақ мерзімді жоспарлау және

пайданы жинақтаумен сипатталады. Қазіргі жағдайда стратегиялық жоспарлау мәселелері ерекше маңызға ие болды.

Қытайдың прагматизмі оның жаулап алушыларға деген көзқарасынан көрінеді. Олар шайқаста жеңіске жеткенде, Аспан империясының бюрократиялық элитасы қытайлық тәсілдердің тиімділігіне сендіре отырып, өз қызметтерін ұсынды. Әр ұрпақ өткен сайын жаулап алушылар өздері жеңуге ұмтылған тәртіпке көбірек сіңісіп кетті. Мұның бәрі «варварлар арасындағы ішкі соғыстар Қытай үшін қолайлы» деген қағиданы басшылыққа алып, бір елді екінші елді қарсы қоятын қытай элитасының арқасында болды. Мәдениеттің «конфуцийшіл» және «легисталық» өзегі, қытай суперэтностының көлемі де оның сақталуының кепілі болды.

1689 жылға дейін Қытайдың халықаралық тәжірибедегі ресми атаулары билеуші үйдің атауымен бірдей болды - Цинь (秦), Хань (漢), Тан (唐) әулеттері, алайда «Хань мемлекеті» (漢国) термині ең көп таралған және қолданылды. "Орталық мемлекет" термині қандай-да бір түрде бірқатар Қытай әулеттерінің ресми құжаттары мен тарихи шежірелерінде қолданылған, бірақ сыртқы саяси риторикада өте сирек қолданылған, өйткені ол ұзақ уақыт бойы «Орталық жазық» ұғымымен анықталған (中原), Қытай мемлекетінің жүрегінің қалыптасу орны - аз дамыған Қытай этностарымен қоршалған Хуанхэ өзенінің орта ағысы, таулы жерлерде тұрады [1].

«Орталық мемлекеттің» өмір сүруінің екінші маңызды ерекшелігі-маньчжурлар жаулап алғанға дейін негізінен айналасындағы көшпелі тайпалармен жүргізілген қытайлық емес қауымдастықтармен өзара жою үшін тұрақты соғыс процесі. Жапониямен соғыс кезінде – Қытайдан өзгеше, сондай-ақ төңіректегі түркі тілдес және басқа тайпалар – қытай халқының физикалық және мәдени геноциді жалғасты, бірақ жапон туы астында. Бір қызығы, Цин әулеті кезінде әлемдік ЖІӨ-нің үштен біріне дейін өндірген Қытайдың жалпы құлдырауы және одан әрі бөлшектенуі (XVIII ғасырдың басындағы кезең) Ұлыбританияның жаһандық үстемдігін орнатумен және Цин империясын тізе бүктірген апиын соғыстарымен тікелей байланысты. Қытай Коммунистік партиясының қазіргі ұраны «Қытай ұлтының ұлы жаңғыруы» жоғарыда сипатталған тарихи процесті жеңумен байланысты [2].

Цин әулеті кезінде Қытай технологиялық жағынан Қытайдан жоғары тұрған Батыс өркениетінің назарын аударды, еркін сауданы, елшіліктерді ашуды, қытай-центристік дүниетанымнан алшақ жатқан өзара әрекеттесу ережелерін ұсынды. Бұған қарсылық «варварлардың» наразылығын тудырды, Ұлыбританиямен және басқа да ұлы державалармен жеңіліске ұшыраған апиын соғыстарымен аяқталды. Теңіз державасы болуға техникалық мүмкіндіктері бар, бірақ одан ғасырлар бұрын оны тастап кеткен Қытай табиғи тосқауыл болып саналатын теңізден келетін қауіпке дайын емес болып шықты. Элита ұлттық мүддені қамтамасыз ете алмады. Қытайдың өзін-өзі оқшаулауы, Батыстың ғылыми-техникалық жетістіктерін елемей, геосаяси факторларды бағаламауы Батыс елдерінің экспансиясымен теңіздегі текетіресте Қытайдың жеңілуіне әкелді. Орта империя «ғалам орталығынан» елді өздерінің ықпал ету

аймақтарына бөлген Батыс Еуропалық «варварлардың» отарына айналды. Цин империясының құлдырауы басталды [3].

Руаралық күрестің нәтижесінде 1911 жылғы Синхай революциясы кезінде Қытайды 17 ғасырдан бері билеген Цин әулетінің құлауына әкелген саяси дағдарыс орын алды. Саяси дағдарыс пен одан кейінгі соғыстар Қытайдың жаһандық дамудан толығымен дерлік шығып кетуіне әкелді. Бұл кезең 1949 жылға дейін созылды, Қытай үкіметі Тайваньға шегініп, саяси элитаны гоминьдан және коммунистік блоктарға бөлуге себеп болды. Осының бәрі қазіргі Қытай элитасының «бірінші ұрпағын» білдірген Мао Цзэдунның басшылығымен Қытай Халық Республикасының құрылуымен аяқталды.

Саяси жүйе Коммунистік партияның мемлекеттік басқару мен әскерге қатысты абсолютті билігіне құрылды. 1964 жылы КСРО-мен ынтымақтастық нәтижесінде Қытай АҚШ пен Батыс Еуропа елдерінің алаңдаушылығын тудырған «ядролық клубтың» құрамына енді. Алайда, 1958-1960 жылдары «Ұлы ілгерілеу» атанған халық шаруашылығын қалпына келтіруге және өзін-өзі тануға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыру барысында әртүрлі деректер бойынша 20-дан 30 миллионға дейін адам өмірінің жаппай жойылуы орын алды. Бұл коммунистік элита арасында болған шектеулі ынтымақтастықты толығымен дерлік жойып, Мао Цзэдунның элитизмге қарсы фракциясы мен Қытай Коммунистік партиясындағы басқа фракциялар арасындағы күреске әкелді [4].

Көшбасшылық орындарынан айырылған Мао Цзэдун «мәдени революцияны» бастады. Мұндағы мақсат – ескі режимнің қайта оралуына жол бермеу, социалистік жүйені ілгерілету. Билік «капиталистік жолмен жүргендерді құртып, ғылымдағы реакцияшыл буржуазиялық «билікті» сынап, буржуазияның идеологиясын сынап, білім мен әдебиет пен өнерді түрлендіруге» шешім қабылдады. Жастар оппозицияны басу үшін қолданылды. Содан кейін байланыс құралдарын бақылайтын әскердің көмегімен «билікті басып алу» науқаны басталды. Жергілікті биліктің «революциялық комитеттер» деп аталатын жаңа антиконституциялық органдары құрылып, 1967 жылдың жазының аяғында іс жүзінде әскери-бюрократиялық диктатура орнады. 1970 жылы қабылданған ҚКП Жарғысында Мао Цзэдунға мемлекет басшысы және қарулы күштердің бас қолбасшысы ретінде ешкім сайланбайтын және алқалы партия органдарына есеп бермейтін даусыз лауазымға кепілдік берілді.

Зерттеушілердің көпшілігі «мәдени революцияны» билік үшін элита ішілік күрес барысындағы саяси тазарту деп санайды. Ди Бай (АҚШ) атап өткендей: «Мәдени революция бюрократияның өсуіне және жаңа элита мен жаңа әлеуметтік иерархияның қалыптасуына байланысты көптеген мәселелерді шешу үшін басталды. Өкінішке орай, бұл бастапқы мақсаттар кейіннен сатқындық пен бұрмаланды. Бүгінгі таңда Қытайдың капитализмге көшуімен қоғамның элитизмі мен иерархиясы жеделдетілген қарқынмен өсуде. Егер мәдени төңкеріс қазір оны кімге қарсы бағытталған болса, онда элитаның оны тек «тарихи кателік» ретінде қарастыруында таңқаларлық ештеңе жоқ.

Мао Цзэдун қайтыс болғаннан кейін элиталық топтар арасындағы қақтығыс көшбасшының орнын алу құқығы үшін қиян-кескі күреске ұласты, бұл

басқалармен қатар, Лин Бяоны өлтіруді және маошыл фракцияның жойылуын әкелді. 1981 жылы ҚКП Орталық Комитеті шешім қабылдап, онда Мао Цзэдун көрнекті саяси қайраткер ретінде танылып, қатыгез репрессияның қателіктері мен фактілері көрсетіліп, оның сіңірген еңбегі басты орынды, ал қателіктері екінші кезекте екенін мойындады[5].

Нәтижесінде билік Қытайдағы табысты реформалардың бастамашысы, саяси элитаның «екінші буынын» өкілі Дэн Сяопинге өтті. «Мәдени революцияның» идеологтарынан арылып, «тәжірибе – ақиқат өлшемі» деген қағиданы тұжырымдай отырып, саяси реформалар мен жариялылық қажеттігін жариялады. Бұл дегеніміз, егер оларды қолдану нақты нәтиже – халықтың өмірін жақсарту мен мемлекетті нығайтуға әкелмесе, теориялар маңызды емес. Маңызды аспект, мысықтың ақ немесе қара болуы маңызды емес, ең бастысы тышқандарды ұстайды деген идея болды.

Дэн Сяопин социалистік құрылыстың кеңестік принциптерін догматикалық ұстанудан бас тартып, Қытайдың ерекшеліктерін ескере отырып, социализмнің өзіндік үлгісін іздеді. Ол Қытай экономикасын ашу арқылы жоғары экономикалық өсімге қол жеткізуге назар аударды. Бұл шетел инвестицияларының ағынына әкеліп, реформаларды жеңілдетті. Дэн Сяопиннің саяси идеологиясының негізгі қағидасы табысты модернизацияның кепілі ретінде қарастырылған саяси тұрақтылық болды. Саяси жүйені реформалау нарықтық реформалардың тұрақты өзгерістері мен жаңа міндеттеріне төтеп беруге қабілетті ҚКП бақылауындағы саяси басқару мен бақылауды бейімдеу механизмін құруға бағытталды. Ішкі партиялық тәртіп пен бақылауды күшейту шаралары қабылданып, биліктің кедергісіз ауысуын қамтамасыз ету және саяси бағытты сақтау үшін кадрларды іріктеу және оқыту тетіктері құрылды. Дэн Сяопин қалыптастырған саяси элита Қытайда экономикалық реформаларды сәтті жүзеге асыруды жалғастыруда.

1992-2003 жж билікте Цзян Цзэминь бастаған қытай элитасының «үшінші ұрпағы» болды, олар әлеуметтік тұрақтылықты сақтай отырып, экономикалық өсуді қамтамасыз ететін жеке кәсіпкерліктің дамуына ерекше мән берді. Қазақстанның саяси элитасы «халықаралық қатынастардың көпполярлы жүйесін құру» сыртқы саяси стратегиясы ретінде жариялағаннан кейін, бұл американдық «бірполярлы әлем» моделіне қарама-қарсы ҚХР басшылығының пайымдауымен сәйкес келді. Қазақстан мен Қытай кеңейді. Стратегиялық ынтымақтастықты айқындайтын тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шартқа қол қойылып, Шанхай ынтымақтастық ұйымы құрылды[6].

Қытай Халық Республикасының бұрынғы төрағасы, Қытай элитасының «төртінші буынының» өкілі Ху Цзиньтао «комсомолдық мансабынан» кейін жоғары лауазымдарға көтеріліп, 2003-2013 жылдар аралығында елді басқарды. Ол әлеуметтік әділеттілікті сақтауға, бай мен кедей арасындағы алшақтықты азайтуға, өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған реформаларды жүзеге асыруды жалғастырды. Оның басшылығымен жеке кәсіпкерлерге Қытай коммунистік партиясына (ҚКП) кіруге рұқсат етілді. ҚКП-ның 18-съезінде Ху Цзиньтао үкіметке бақылауды жақсарту қажеттігін атап көрсетті. Жүргізілген

реформалардың арқасында Қытай жаһандық корпорациялар үшін арзан жұмыс күші көзі болып табылатын ел рөлінен әлемнің ең ірі экономикаларының бірі мәртебесіне көшті.

Қытай элитасының әрбір ұрпағы сабақтастықты сақтай отырып, заманауи геосаяси сын-қатерлерге жауап беру үшін жаңа элементтерді енгізеді. Бұл процестің маңызды аспектілерінің бірі – елдің жоғарғы саяси және әскери басшылығына қатысты Дэн Сяопин бекіткен кадрлық жаңарту принципі. Осы қағидаға сәйкес жасы 70-тен асқан кез келген шенеунік өз орнын жас басшыларға тапсыруы тиіс. Элиталарды жұмысқа қабылдауда жоғары мемлекеттік лауазымдарға үміткерлерді емтихан тапсыру жүйесіне негізделген меритократиялық принциптер қолданылады. Кадрлардың негізгі көзі – партиялық-мемлекеттік аппарат. Кадрларды іріктеу және ротациялау салыстырмалы түрде ашық: партиялық немесе мемлекеттік бағыттағы мемлекеттік қызмет шығу тегіне қарамастан барлығына қолжетімді, білім сапасы мен жұмыстың тиімділігі маңызды. ҚКП-ның басымдығы келіспейді, армия кадр көзі емес. Қытайда қалыптасқан дәстүр бойынша мылтық емес, партия мылтықты басқарады. Саяси бағыттың тұрақтылығы ҚКП басшылығын өзгертудің белгіленген тәртібі, билікті көшбасшылардың бір ұрпағынан екіншісіне беру арқылы қамтамасыз етіледі, бұл партия көшбасшыларының мұрагерлерін таңдаудың болжамдылығына кепілдік береді[7].

2012 жылы ҚКП-ның 18-съезінде көшбасшылардың жаңа «бесінші» буынына көшу болды, содан кейін 2013 жылғы наурызда Бүкілқытайлық халық өкілдері жиналысының сессиясында мемлекет пен үкімет басшысы ауыстырылды. Партия ішінде реформалардың мазмұнына әртүрлі көзқарастағы үш ағым бар. Кейбір жақтаушылар ашық курс жеке басын жоғалтуға әкелуі мүмкін деп санайды, басқалары демократияның кеңеюін және американдық үлгідегі нарықтық экономикаға көшуді жақтайды, ал негізгі ағым, соның ішінде Ху Цзиньтао, күнәкар социализмді кезең-кезеңімен құруды жақтайды. Олардың пайымдауынша, өтпелі кезеңде елге нарықтық экономикаға бағдарланған реформаларды жүзеге асыруға және саясатты демократияландырумен бір мезгілде кезең-кезеңімен жаңғыртылатын және құқықтық негіз беретін авторитарлық шаралар арқылы саяси және әлеуметтік тұрақтылықты сақтауға қабілетті күшті үкімет қажет. Си Цзиньпин ҚКП мен Орталық әскери кеңесте бір мезгілде лауазымдарды атқара отырып, өз қолына айтарлықтай өкілеттіктерді шоғырландырды. ҚКП саяси жағдайды және экономикалық реформалар барысын дәстүрлі толық бақылауды қолдайды. Қазіргі Қытай саяси элитасының ерекшелігі оның құрамына белгілі бір қытай элитасының өкілдері, соның ішінде «ханзадалар» (Си Цзиньпин кіретін Қытай партиясының революционерлерінің балалары мен туыстары) және «комсомолшылар» (аға буын мемлекет қайраткерлері) кіретін құрамы болып табылады. Бұл қоғамның либералдық көзқарастағы бөлігінің сынына әкеледі және саяси тәуекелдермен байланысты[8].

Сонымен қатар, субэтикалық өңірлік бірлікті қалыптастырудың және оған өңірлік элита тарапынан бақылауды бекітудің маңызды шарты өзінің дербес энергетикалық базасы мен электр желісін құру мақсаты болып табылады.

1. Янцзы орта ағысында географиялық орталығы бар "Комсомол тобы" әлемдегі ең ірі ГЭС - тің барлық гидроэнергетикалық объектілерін -"үш шатқалды"("Санся") бақылауды өз мақсатына қойды. Комсомол кадрлары гидроэнергетика мәселелерін ғана емес, сонымен қатар су ресурстары министрлігін де, оңтүстіктен солтүстікке қарай суды тасымалдау жобасын да бақылайды.

2. Шаньси провинциясында кең көлемде шоғырланған Қытайдың көмір энергетикасын Шаньсиден келген "комсомол тобы" да бақылап отырды, бірақ армияшыл Си Цзиньпин билікке келгеннен кейін гидроэнергетиканы дамыту жоспарлары жаңа экологиялық саясат аясында айтарлықтай түзетілді және көмір секторы елеулі экологиялық қысқартуларға ұшырады.

3. Ресейлік және орта азиялық газдың импорты Си Цзиньпин тобы билікке келгеннен кейін Қытайдың көмір энергетикасы мен басқа энергетикасын шектеу шараларының біріне айналды.

4. Геотермалдық энергетика басқа топтардың энергетикалық ықпалын шектеу шеңберінде Си Цзиньпин тобы үшін басымдық болып табылады-бірінші кезекте геотермалдық энергетика Шаньси және Хэбэй провинцияларында енгізіледі.

5. Американдық және араб сұйытылған газының импорты континенттік газ құбырларын мәжбүрлеу әрекетіне теңіз провинцияларының жауабы болып табылады.

6. Шанхай өңірінің атом энергетикасы.

7. Гуандун атом энергетикасы.

8. Чжоу Юнк-на және Бо Силайдың "Сычуань-Чунцин тобының" жеңілісінен кейін тақтатас мұнайының ең үлкен кен орындары бар Сычуань тақтатас энергиясы тоқтатылды.

9. Шандунның шағын гидроэнергетикасы.

Электр желілері мен провинциялық электр желілері басшыларының корпусы Қытай мемлекеттік электр желілік корпорациясының автономиясы жоғары әр провинцияда тәуелсіз билік мәртебесіне ие. Солтүстік және Оңтүстік Қытайды энергиямен қамтамасыз ететін екі электр желісі мемлекеттік корпорациясы бар[7].

Қытай элитасының стратегиялық ойлауы және оның конфуцийлік ұстанымдарды ұстануының арқасында Қытайдың өмірдің барлық салаларындағы саясаты болашақтың стратегиясына негізделеді, барлық маңызды шешімдер тарихи өткенге сүйене отырып қабылданады. Бұл тарих бойы Қытайға қиын-қыстау кезеңдерге төтеп бере алатын және дағдарыстан кейін елді жандандыра алатын үкімет құрылымдарын құруға мүмкіндік берді.

1.2. Си Цзиньпиннің саяси пайымы мен тұлғалық қалыптасу эволюциясы

2017-2018 жылдары Қытайда мемлекеттік басқару жүйесі мен Конституцияны өзгерту кезінде орын алған негізгі кезеңдерді атап өту қажет.

Сәрсенбі, 2017 жылғы 27 желтоқсанда Бейжің уақытымен сағат 08:00-де Синьхуа мемлекеттік ақпарат агенттігі басқа жаңалықтармен қатар, 2018 жылдың қаңтарындағы 19-съезінің екінші жалпы отырысы туралы қысқаша хабарлама жасады. 2-ші пленумде Қытай бір жылдан астам күткен ҚХР Конституциясына түзетулер енгізеді [9].

Сегіз сағаттан кейін жарияланған екінші маңызды жаңалық, әдетте ақпан айының соңында күтілетін Пленумның төтенше мәртебесін атап өткен көптеген бақылаушыларды айналып өтті.

ҚКП Орталық Комитетінің шешімімен Қытай Халықтық қарулы полициясы (1,5 миллионға жуық отандық солдаттардан тұратын қарулы топ) ҚХР Мемлекеттік кеңесінің құрамынан ҚХР Орталық әскери комитетінің қарамағына өтеді. 2018 жылдың 1 қаңтарында сағат 00:00-ден бастап «Жоғарғы қолбасшыға», осы комитеттің төрағасы Си Цзиньпинге тікелей бағынатын болды.

1995 жылдан бастап Қытай қарулы полициясының ҚХР Мемлекеттік кеңесіне бағынуының ұзақ тарихы Дэн Сяопин басқарған Сычуань-Гуандун әскери тобы жеңіліп, билік «шанхайлық» және «комсомол» топтарына өткеннен кейін аяқталды. Қоғамдық қауіпсіздік министрлігі, Жоғарғы халықтық прокуратура және Жоғарғы халық соты АҚШ-пен интеграцияға бағытталған Қытай Халық Республикасының Мемлекеттік кеңесінің қолында қалды.

Қытай гвардиясына бақылауды тапсыру туралы 27 желтоқсан мен 1 қаңтардағы шешімді хабарлау мен жүзеге асыру арасындағы қысқа уақытты ескере отырып, төтенше съезге дейін Қытайдың ішкі саясатында кейбір тектоникалық және төтенше өзгерістер болды [10].

Сондай-ақ, белгілі бір мемлекеттік органның қайта бағынуы кем дегенде атқарушы органның, оның ішінде ҚХР Мемлекеттік Кеңесінің нормативтік актісімен бірге жүруі керек екенін ескере отырып, бұл жағдайда болмаған Си Цзиньпин ҚХР-ның құқықтық өрісін елемей бастады.

2018 жылдың қаңтар және ақпан айларында Қытай Халық азаттық армиясының далалық бөлімшелері жоғары шиеленіс жағдайында жатақханаларда әдеттен тыс ауқымды жаттығулар өткізді. Бұрынғы барлық келісімдерді реформалаған өткір партияшілік күрестің нәтижесі Конституцияның өзгеруі және ҚХР Мемлекеттік кеңесінің ірі реформасы болды.

Конституцияның өзгеруінен кейін Си Цзиньпиннің Мәңгілік билігі басталды.

2018 жылдың 17 наурызында таңертең ҚХР-ның жаңа төрағасы Си Цзиньпинді бірауыздан таңдаған Бүкілқытайлық жиналыстың 2970 халық өкілдерінің дабыл қаққан жүздерінде әрең таңданыс оқылды. Делегаттардың артында парламент ғимаратының қатарынан үш ағынмен ағып жатқан Қытай Халық-азаттық армиясының таңдаулы жауынгерлерінің соғылған қадамының өсіп келе жатқан дыбысы естілді.

Қытай армиясының үш руының сарбаздары стенді Болат қабырғамен қоршап алды, онда үш мың парламентшілерге елдің жаңартылған негізгі заңы қойылды, оған сәйкес қызметке кіріскен әрбір азамат Конституцияға ант беруі керек.

Армия қабырғасымен қорғалған алғашқы үшеуі - елдің жаңа басшысы-екінші және соңғы емес мерзімге барған Си Цзиньпин; барлық карталарды шатастырған елдегі 50 жылдағы ең ауқымды тазартулардың басшысы Ван Цишань, күтпеген жерден ҚХР төрағасының орынбасары қызметін атқарды; және Парламент басшысы Ли Чжаньшу.

Си Цзиньпиннің Мәңгілік билігі Қытайдың мемлекеттік басқару саласындағы жалғыз "сенсация" болған жоқ. Бүкілқытайлық халық өкілдерінің жиналысында дауыс бергеннен кейін, Ресей баспасөзінде таратылған қауесеттерге қарамастан, "либералды" Премьер-министр Ли Кэцян Парламент арқылы Үкімет құрылымына одан да ауқымды өзгерістер енгізіп, министрліктер мен ведомстволардың санын 26-ға дейін қысқартып, мемлекеттік кеңестің 15 ұйымдық құрылымын жойды [11].

АҚШ пен Қытай арасындағы өршіп тұрған сауда соғысы аясында биліктің жаңа тармағының - мемлекеттік бақылау комитетінің басшысы - Шанхайдың тумасы Ян Сяодтың сайлануы туралы жаңалық жоғалды. Бұл тағайындау бақылаушылар үшін тосын сый болып қана қоймай, сонымен қатар Ван Цишань жүргізген "Шанхай командасының" Кадрлық ауысуларының да, биліктен дәйекті түрде шеттетілуінің де логикасына сәйкес келмеді, ол ресми түрде "Си-ден кейінгі екінші" адамға айналды.

Бұрынғы сыбайлас жемқорлықпен күресуші Ван Цишань Саяси Бюроның құрамына кірмеген жаңа, бақылаушы билік тармағын басқаруы керек еді, ал оны Ван Цишанның мұрагері Чжао Лэджи Орталық бақылау кеңесінің басшысы ретінде басқаруы керек еді. Алайда, елдің барлық экономикалық қызметін бақылауға мүмкіндік берген бұл лауазымды Ван Цишань қалдырып қана қоймай, "Си командасына" емес, олардың саяси қарсыластарына — "Шанхай командасына" берді. Енді билік Шанхайдан Ян Сяодун мен партиялық бақылаудың басшысы Чжао Лэджи арасында бөлінді.

Егер үкіметтің "жаңартылған құрылымындағы" жазбалардың көпшілігі Қытай комсомолының либералды блогында қалғанын осы оғаш құлдырауға қосатын болсақ, онда Си Цзиньпиннің елдегі күші соншалықты абсолютті болып көрінбейді.

Армия мен қарулы полицияға сүйенетін елдің жаңа басшысы Си Цзиньпиннің қолында билікті шоғырландыру стратегиясында сәтсіздіктер орын алғаны туралы лакмус сынағы "жұмбақ" миллиардер Е Цзяньминді тұтқындау болды.

Бұрын тек Бас хатшының саяси қарсыластарына қатысты болған миллиардерлер арасындағы тазарту кенеттен оның Жібек жолының бойында көлік-энергетикалық империя құрған сенімді адамдарына әсер етті.

Е Цзяньминнің ісі Гонконгтың бұрынғы жоғары лауазымды шенеунігі Патрик Хоны тұтқындауға тікелей қатысы бар сияқты, ол Қытайдың 19-шы съезі

қарсаңында Америка Құрама Штаттарында күшіне енген АҚШ Әділет министрлігінің "Си Цзиньпиннің Санкциялар тізімінің" алғашқы ірі құрбаны болды. Қытай Коммунистік партиясы үшін, Си Цзиньпин тобы үшін ол "жеңімпаздар съезі" болды.

Земан мен Ердоғанның кеңесшісі, Ресейдің жиі қонағы, Маршал Е кланына жататын "жоқ жерден пайда болған" миллиардер қамауға алынды және оның компаниясының активтері Оңтүстік клан арасында бөлінді. Е Цзяньпиннің қамауға алынуы маңызды оқиға болды және Си Цзиньпин тобының позицияларының айтарлықтай жоғалғанын және шын мәнінде Ван Цишанның тәуелсіз саясатының басталғанын көрсетті, ол мемлекеттік бақылау комитетінің басшысы лауазымын "Шанхайға" тапсырып, ҚХР төрағасының орынбасары лауазымына ауыстырды және Си Цзиньпиннің "Шанхай тобымен" күресінен өзін-өзі алып тастады.

Бас хатшының тобы, шамасы, ұзақ уақыт ойнайды "және жақын арада бес жыл бойы қорғаныс-күту позициясын ұстанады, тіпті ірі одақтастарды, соның ішінде қытайлықтарды біріктіретін қатты соққыға жығылған Е кланы-хакка немесе материктік Қытайда, Сингапурда және Қытайда қаржылық билікті шоғырландырған "жерсіз" ежелгі субэтнос Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінде. Бүгінде Си Цзиньпиннің қолында Қытай Халық-азаттық армиясының "акцияларының" жартысы, соның ішінде Бас штаб басшысы Ли Цзочэн, Халықтық қарулы полиция, сондай - ақ жаңа сатып алу-ел Парламенті және партиялық бақылауды басқару. Армия, партия және парламент - бұл, шын мәнінде, Си Цзиньпиннің иеліктерімен шектеледі, өйткені барлық экономикалық органдар ауқымды қайта құрудан кейін де либералды комсомолда қалды.

Си Цзиньпиннің армиясы мен партиясынан тыс бірнеше позициясы бар – сенімді Хэ Лифенн реформалар мен даму комитеті басшысы және Чжэцзян сауда министрі Чжун Шань. Тек осы екі фигураны жаңа қытай билігінің экономикалық блогында Си Цзиньпинге салыстырмалы түрде адал деп атауға болады. Шамасы, оларға американдық-қытайлық байланыстардың "диверсанттары" рөлі беріледі: Байденнің кез-келген арандатуына олар ең алдымен "Шанхай" және "комсомол" корпорацияларына соққы беретін үлкен санкциялармен жауап береді. Шамасы, қытайлық Орталық банк ойыншылардың негізгі топтары арасында кесіліп, Шанхайдың банктік монополиясын жойды.

Си Цзиньпинде уақыт ойнайды: АҚШ-пен сауда соғысы басталған кезде, ең алдымен, теңіз провинциялары мен Еуро-Атлантикалық экономикаға біріктірілген күштер зардап шегеді.

"Қауіпсіздік күштерінің" екінші тобы шандундықтар болып қала береді, олардың үстінде қазір ресми түрде Си Цзиньпиннің. Көптеген кадрлық өзгерістерден кейін Шандундықтар Орталық әскери комиссияның - армияны басқарудың ұжымдық органының, "Ци патшалығының" жаңадан тағайындалған тумасы, Қорғаныс министрі Вэй Фэнхэ, шандундықтар комсомолдық бағытта болса да - жоғарғы прокуратураның жаңа басшысы Чжан Цзюнь және қоғамдық қауіпсіздік министрлігінің басшысы (ІІМ-нің аналогы) Чжао Кэжи. ҚХР Төрағасы мен Мемлекеттік кеңес Премьерінің жұбайлары, сондай-ақ парткомдар

мен губернаторлар хатшыларының жақсы жартысы Шандунның тумалары екенін ұмытпасақ, Ван Цишань елдегі абсолютті билікті шоғырландырды және соңғы сәтте Си Цзиньпиннің батысшыл күштермен қарсыласу картасын ойнады деп санауға болады. Көптеген бақылаушылар "Си адамы" деп атаған Ван Цишань енді жалпы команданың мүшесі емес.

Шэньси провинциясының мүдделер тобының төрт қорғаушысы: Си Цзиньпин, Орталық әскери комиссия басшысының орынбасары Чжан Юся, Парламент спикері Ли Чжаншу, орталық бақылау комитетінің басшысы Чжао Лэцзи.

2022 жылдың 23 қазанында Бейжіңдегі Тяньаньмэнь алаңындағы Халық мәжіліс залында Қытай Коммунистік партиясы 20-шы Орталық Комитетінің (ҚКП ОК) бірінші пленумы өтті. Оның барысында ҚКП ОК Саяси бюросының және оның Тұрақты комитетінің жаңа құрамы сайланды - соңғысының құрамына жеті адам кірді.

Ли Цян, ҚХР Мемлекеттік кеңесінің Премьері. Ли Цян 1959 жылы шығыстағы Чжэцзян провинциясында дүниеге келген және 2022 жылы шілдеде 63 жасқа толды. Оның саяси мансабы Си Цзиньпинмен тығыз байланысты. Болашақ мемлекет басшысы Чжэцзян провинциясының партия комитетінің хатшысы қызметін атқарған кезде, Ли Цян 2004-2007 жылдар аралығында оның хатшылығын басқарып, Си Цзиньпиннің сенімді адамы қызметін атқарды[61].

Чжао Лэцзи, Қытай Халық өкілдері Бүкілқытайлық жиналысы Тұрақты комитетінің төрағасы. Чжао Лэцзи 1957 жылы солтүстік-батыс Цинхай провинциясында дүниеге келген және осы жылдың наурыз айында 65 жасқа толды. 2003-2007 жылдың басында Цинхай провинциясының партия комитетінің хатшысы, 2007-2012 жылдары солтүстік-батыс Шэньси провинциясының партия комитетін басқарды. 2012 жылы ҚКП 18-ші ОК Саяси бюросының құрамына кірді. 2017 жылы Саяси бюроның 19-шы тұрақты комитетіне сайланып, Қытай Коммунистік партиясы (ҚКП) Орталық комиссиясының тәртіпті тексеру жөніндегі хатшысы болып тағайындалды. Кейбір мәліметтерге қарағанда, Чжао Лэцзи мен Си Цзиньпиннің әкелері жақсы достар және отбасылық достар болған. Бірқатар сарапшылар да бұл саясаткерлер арасында жоғары сенімнің орнауына ықпал етті деп есептейді[61].

Ван Хунин, партия идеологы. Ван Хунинг 1955 жылы Шанхайда дүниеге келген, биыл қазан айында 67 жасқа толды. Еңбек жолының басында ол Шанхайдағы Фудан университетінде сабақ берді және басшылық қызметтерді атқарды. Кейін ҚКП ОК саяси зерттеулер бөлімінде он жылдан астам қызмет етті. Ван Хунин Қытай Халықтық Саяси консультативтік кеңесінің (ҚХПК, ең жоғары кеңесші орган) Ұлттық комитетінің төрағасы болып тағайындалды[61].

Цай Ци, 20-шы ҚКП ОК хатшылығының хатшысы. Цай Ци 1955 жылы шығыс Фуцзянь провинциясында дүниеге келген және биыл желтоқсанда 67 жасқа толады. Си Цзиньпин сияқты Цай Цидің де мансап жолы шығыстағы Фуцзянь және Чжэцзян провинцияларымен байланысты болды. 2016-2017 жж Пекин қаласының мэрі және Бейжің қалалық комитеті хатшысының орынбасары қызметтерін атқарды. 2017 жылы 19-шы ҚКП ОК Саяси бюросының мүшесі

болды. Бейжің партия комитетінің хатшысы болып та тағайындалды. Бейжіңдегі Қысқы Олимпиада ойындарын дайындау және өткізу кезінде Цай Ци 2022 жылғы ойындарды ұйымдастыру комитетінің төрағасы қызметін атқарды, бұл ҚХР басшылығы үшін аса маңызды оқиға[61].

Дин Сюэсян, Қытай Халық Республикасы Мемлекеттік кеңесінің вице-премьері. Дин Сюэсян 1962 жылы шығыстағы Цзянсу провинциясында дүниеге келген және 2022 жылы қыркүйекте 60 жасқа толды. Диң Сюэсянның еңбек жолы Шанхайда Материалдық зерттеу институтында басталып, 17 жыл ішінде ғылыми қызметкерден партия комитеті хатшысының орынбасарына дейін көтерілді. Кейін Шанхай партия комитетінің құрылымында басқа да қызметтерді атқарды, бірақ оның мансабы 2007 жылы Си Цзиньпин сегіз ай бойы Шанхай партия комитетінің хатшысы қызметін атқарған кезде басталды. Диң Сюэсян ол кезде оның хатшылығының басшысы болды және Си Цзиньпиннің сенімді адамы қызметін атқарды. Сарапшылар оны бұрыннан Си Цзиньпиннің сенімді адамы және саяси кеңесшісі деп атаған. Сарапшылар Дин Сюэсян Қытай Халық Республикасының Төрағасымен оның қасындағы кез келген басқа адамдарға қарағанда әлдеқайда көп уақыт өткізгенін атап көрсетеді: ол онымен ұзақ жылдар бойы тек астанада ғана емес, сонымен бірге мемлекет басшысын ел бойынша және шетелдік сапарлар кезінде бірге жүреді. Шетелдік дипломаттардың естеліктеріне қарағанда, Дин Сюэсянмен оңай тіл табысады. Ол сондай-ақ керемет есте сақтау қабілетіне ие және әңгімелесушілерін көптеген жылдар бұрын болған әңгімелер мен оқиғалардың егжей-тегжейлерімен таң қалдырады[61].

Ли Си, ҚКП орталық тәртіпті тексеру комиссиясының басшысы. Ли Си 1956 жылы солтүстік-батыс Ганьсу провинциясында дүниеге келген және биыл қазан айында 66 жасқа толды. 2013-2014 жылдары Шанхай қаласы партия комитеті хатшысының орынбасары, 2014-2015 жылдары Ляонин провинциясының партия комитеті хатшысының орынбасары және оның губернаторы болды. 2015-2017 жылдары Ляонин провинциясының партия хатшысы қызметін атқарды. ҚКП 20-шы Орталық Комитетінің бірінші пленумының қорытындысы бойынша Ли Си Чжао Лецзидің орнына Қытай Коммунистік партиясы (ҚКП) тәртіпті тексеру орталық комиссиясының хатшысы болып тағайындалды [61].

2. ҚЫТАЙДЫҢ ҚАЗАҚСТАНҒА ҚАТЫСТЫ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ҰСТАНЫМЫ

2.1 Қазақстан-Қытай екіжақты қарым-қатынастарының саяси-құқықтық негіздері

Қытай мен Қазақстан бұрыннан келе жатқан тарихи байланыстары бар стратегиялық серіктестер болып табылады. Олар қарым-қатынасты тату көршілік, өзара түсіністік және сенімді серіктестік принциптері негізінде дамытады. Екі ел арасындағы қарым-қатынастар тек саяси-экономикалық және әскери-қауіпсіздік салаларын ғана емес, сонымен қатар адамдар арасындағы байланыстарды да қамтитын кең спектрге ие.

Соңғы жылдары әлемдік саясатта болып жатқан елеулі өзгерістер аясында Азия экономикалық байланыстардың жаһандық орталығына айналды. Бұл тұрғыда Қазақстан-Қытай қатынастары жаңа мәнге ие болуда. Қазақстандық нарықта жұмыс істейтін қытайлық компаниялардың саны артып қана қоймай, олардың сапасы да артып келеді. Бұрын Қытайдың елге салған ірі инвестицияларының көпшілігі мұнай-газ саласында шоғырланған, бірақ қазір олар экономиканың басқа салаларына да еніп жатыр.

Қытай Төрағасы Си Цзиньпиннің 2013 жылы Қазақстанға ресми сапары кезінде Астанадағы Назарбаев Университетінде "Жібек жолының экономикалық белдеуі" бастамасы Қазақстан мен Қытай арасындағы түрлі салалардағы өзара іс-қимылға жаңа серпін берді. Ұлы Жібек жолымен байланысты жаһандық бастамалардың жолында тұрған Қазақстан Қытай бастамашы болған осы ауқымды жобадан айтарлықтай артықшылықтарға ие екені анық. Алайда, елдегі синефобияға деген ұзақ мерзімді көңіл-күйге байланысты бұл жобаны қауіп ретінде қарастыратын адамдардың саны едәуір көп. Кейбіреулер жаңа Қытай жобасы Қазақстанның Қытайға одан әрі экономикалық тәуелділігіне алып келеді, демек, елдің саяси ықпал ету саласын қысқартады деп санайды.

Егер геосаяси тұрғыдан қарайтын болсақ, Қазақстан геосаяси қиын жағдайда екені анық, өйткені ашық теңізге тікелей қол жетімділіктің болмауы елдің ішкі және сыртқы саясатына елеулі әсер етеді. Ресей мен Қытай сияқты әлемдік супер державалардың орталығында орналасуы билікті ірі саяси ойындарға белсенді қатысуға және халықаралық аренада өз ұстанымын қорғауға мәжбүр етеді. Сондықтан ел тәуелсіздік алған сәттен бастап оның билігі Қазақстанның геосаяси маңыздылығын түсіне отырып, көпвекторлы сыртқы саясатты ұстанады [12].

Әрине, жалпы тарихқа, экономикалық интеграцияға, рухани үйлесімділікке және адамдар арасындағы терең байланыстарға байланысты Ресей Федерациясы елдің сыртқы саяси басымдықтарында жетекші орын алады. Алайда, егер Қытайдың Си төрағасы Астанада ұсынған бастамалар мен шаралар толығымен іске асырылатын болса, болашақта Қазақстан өзінің сыртқы саяси басымдықтарын қайта қарауға мәжбүр болуы мүмкін. Бірнеше жылдан бері жалғасып келе жатқан сыртқы саяси басымдықтардың өзгеруіне қатысты бұл белгісіздік елдің ішкі тұрақтылығы мен ұлттық қауіпсіздігіне алаңдаушылық

туғызатыны анық. Қоғамдық санада із қалдыратын бұл мәселелер өзекті болып қала береді және болашақта елдің сыртқы саясатының бағытын айқындайтын болады [13, 339 б.].

Бүгінде еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін басталған Қазақстан мен Қытай арасындағы дипломатиялық қатынастар көпжақты стратегиялық әріптестікке айналды. 2005 жылдың 4 шілдесінде екі ел "стратегиялық серіктестікті құру және дамыту туралы бірлескен декларацияға" қол қою арқылы қарым-қатынастарын келесі деңгейге көтерді. Әлбетте, Қытай сияқты ауқымды мемлекетпен стратегиялық серіктестік кез келген ел үшін сыртқы саясаттағы маңызды жетістік болып табылады [14, 82 б.]. Алайда, әлемдегі екінші ірі экономика Қытай мен экономикасы әлі де әлемдік нарықтағы мұнай бағасына тәуелді Қазақстан арасында тең құқылы стратегиялық әріптестік болуы мүмкін бе деген сұрақ туындайды. Бұл мәселе көптеген саясаттанушылар мен сарапшылардың басты мотивациясы болып табылады және ол назардан тыс қалмайды.

Ұлттық мүдделермен қатар жалпыадамзаттық құндылықтарға ерекше назар аударатын және халықаралық құқық пен әлемдік тәртіп нормаларын қатаң сақтай отырып, қазіргі заманғы халықаралық қатынастарда мемлекеттер арасындағы қатынастардың құқықтық негізі маңызды рөл атқарады. Қазіргі уақытта алдыңғы тарихи кезеңдермен салыстырғанда қолданыстағы әділ принциптерге баса назар аударылады. Алайда, өткен ғасырдың ортасында басым болған саяси реализм қазіргі әлемдік тәртіптің талаптарына толық сәйкес келмейді және жеткілікті түрде ескерілмейді. Уақыт мемлекеттердің дәстүрлі әскери күші қазіргі заманғы қауіп-қатерлерден қорғауды толық қамтамасыз ете алмайтындығын дәлелдейді, ал экономикалық көрсеткіштер болашақ дағдарыстық жағдайларда тұрақтылыққа кепілдік бермейді. Айта кету керек, Қытай мен Қазақстан арасындағы тең құқылы стратегиялық әріптестік мүмкін емес [14, 83 б.].

Қазіргі уақытта Қытай мен Қазақстан арасындағы қатынастардың сипатын толық және жан-жақты талдау үшін Қазақстан тәуелсіздік алған сәттен бастап белгіленген олардың екіжақты қатынастарының құқықтық базасына жүгіну ұсынылады. Бұл қатынастардың болашағын олардың бүгінгі даму динамикасын түсінбей болжау мүмкін емес. Екі мемлекет арасындағы ынтымақтастықты сенімді бағалау үшін қазіргі уақытта Қазақстан мен Қытай арасындағы көп салалы қатынастарды реттейтін және екі тарап қол жеткізген стратегиялық құжаттарды зерделеу қажет.

Қытай мен Қазақстан арасындағы үкіметтік деңгейде қол қойылған және бүгінде олардың қарым-қатынастарының құқықтық және институционалдық негізін құрайтын келісімшарттарды негізінен төрт санатқа жіктеуге болады.

Біріншіден, Қытай мен Қазақстан арасындағы жан-жақты ынтымақтастықты дамыту үшін негіз болып табылатын бірнеше негізгі құжаттар бар. Бұл құжаттар екі ел арасындағы көпфункционалды қатынастарды жақсартуға және кеңейтуге бағытталған шараларды анықтайды. Олардың ішінде мыналарды атап өткен жөн: "Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасы арасында дипломатиялық қатынастар орнату туралы бірлескен

коммунике "(1992 жылғы 3 қаңтар)," Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы ХХІ ғасырдағы көпжақты ынтымақтастықты одан әрі жетілдіру туралы бірлескен декларация "(1999 жылғы 23 қараша), " Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы келісім Қытай Халық Республикасы достық, сенім және ынтымақтастық туралы " (23 желтоқсан 2002 ж.), "Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының стратегиялық әріптестігін белгілеу және дамыту туралы бірлескен декларация "(2005 жылғы 4 шілде)," Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы жан-жақты стратегиялық әріптестікті дамыту туралы бірлескен декларация "(2011 жылғы 13 маусым), "Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы стратегиялық әріптестікті одан әрі тереңдету туралы кешенді декларация" (2005 жылғы 4 шілде) серіктестік" (2013 жылғы 8 қыркүйек), "Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының жан-жақты стратегиялық әріптестік қатынастарының жаңа кезеңі туралы бірлескен декларациясы" (2015 жылғы 31 тамыз). Бұл құжаттар екі мемлекет арасындағы достық және кооперативтік серіктестік деңгейінен жан-жақты стратегиялық серіктестік деңгейіне дейінгі қатынастардың эволюциясын растайды [15].

Айта кету керек, Қытай Халық Республикасы (ҚХР) өзінің сыртқы саяси тұжырымдамасында "стратегиялық серіктестік" ұғымына ерекше мән береді. 2005 жылға дейін әлемдегі жиырмаға жуық ел ғана Қытаймен стратегиялық серіктестік туралы келісімдерге қол жеткізді. Бұл ҚХР 1949 жылы құрылғаннан бері тәуелсіз мемлекет болып табылатындығын және КСРО-мен қарым-қатынас салқындағаннан кейін үшінші әлем елдері арасында көшбасшы болуға ұмтылатындығын ескере отырып, қызығушылық тудырады. ХХІ ғасырдың басына дейін Қытай тек жиырма елмен стратегиялық серіктестік орнатты. Бұл ҚХР өзінің сыртқы саяси ұстанымдарында "стратегиялық серіктес" ұғымын 1993 жылдан бастап ғана қолдана бастағанына байланысты. 1993 жылы Қытай ресми түрде Латын Америкасындағы жаңа индустриалды елдер арасында көшбасшы болып табылатын Бразилиямен стратегиялық серіктестік құрды. Содан кейін 1996 жылы ҚХР Ресей Федерациясымен стратегиялық серіктестік орнатып, бұрынғы КСРО-дан Қытай осындай қарым-қатынас орнатқан алғашқы ел болды. 2001 жылы Қытай Венесуэланың стратегиялық серіктесі болды, бұл әлемдегі алғашқы мұнай қоры, ол Латын Америкасындағы социалистік ел. 2004 жылы Қытай а стратегиялық Ұлыбритания, Франция, Италия, Испания сияқты дамыған еуропалық мемлекеттермен серіктестік, ал 2005 жылы Үндістан, Индонезия, Таиланд, Сингапур және Қазақстан сияқты елдердің стратегиялық серіктесі болды. Греция, Оңтүстік Африка және Корея республикасы сияқты экономикалық дамудың жетекші мемлекеттері Қытаймен 2006-2008 жылдар аралығында ғана стратегиялық серіктестік орнатты. Бұл Қазақстанның Қытайдың сыртқы саясатындағы маңызды орнын көрсетеді [16, 150-152 бб.].

Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстан-Қытай қатынастарының алдында тұрған қиындықтардың бірі екі мемлекет арасындағы шекаралық мәселелер болды. Бұл өз тәуелсіздігін жаңа ғана алған Қазақстанның жас дипломатиясы үшін елеулі

сынақ болды. Бұдан басқа, осы уақытқа дейін Қазақстан мен Қытай арасында шекаралық мәселелерге қатысты жеке келіссөздер жүргізілген емес. Қазақстан мен Қытай арасындағы шекаралар патшалық Ресей мен Цин империясы арасындағы, содан кейін КСРО мен ҚХР арасындағы шарттар негізінде анықталды. 1969 жылы Даман аралы мен Жалаңкөл аралындағы КСРО мен ҚХР арасындағы қарулы қақтығыстың негізгі себебі шекаралық мәселелер болғанын ескерсек, Қазақстан үшін, әсіресе Қытаймен шекараны шешу ел тәуелсіздігінің алғашқы жылдарындағы сыртқы саясаттағы ең өзекті міндеттердің бірі болғанын байқауға болады. Айта кету керек, ҚХР жаңа тәуелсіз Қазақстанмен шешілмеген шекаралық мәселелерді тез арада шешуге ұмтылды, өйткені Қазақстан егеменді мемлекетке айналды.

1993 жылғы 18 қазанда Бейжіңде қол қойылған "Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы достық қатынастардың негіздері туралы бірлескен декларацияның" 13-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы КСРО мен ҚХР арасында жасалған барлық алдыңғы шарттарды толық мойындады. Қазақстан үкіметі арнайы жұмыс тобын құрып, оны Қытаймен шекаралық мәселелер бойынша келіссөздер жүргізуге тағайындады. Сыртқы істер министрлігінің, Шекара әскерлерінің, геодезия және картография министрлігінің, сондай-ақ шекара маңы өңіріндегі жергілікті билік органдарының өкілдерінен тұратын жұмыс тобы болашақ Қазақстан-Қытай қатынастарын айқындайтын мәселелерді реттеу процесін бастады. Қазақстанның КСРО мен ҚХР арасындағы бұрынғы шарттарды мойындауының арқасында Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы шекараның 85% - ы дау-дамайсыз болды. Даулы өңірлердің бірі болып табылатын Шығыс Қазақстан облысының Марқакөл ауданындағы Николаевка ауылы тарихи тұрғыдан Қытайға тиесілі болғанына қарамастан, келіссөздерден кейін Қазақстан Республикасының иелігінде қалды. 1930 жылдан бастап қытайлықтар қоныстанған Марқакөл ауданындағы Қызыл-Үй-Ерке жеріндегі аумақ оның дамуы мен қоныстануын ескере отырып, Қытай Халық республикасының құрамында берілді. Қазақстан Шығыс Қазақстан облысы Мақаншы ауданы аумағының бір бөлігін және Алматы облысы Алакөл ауданының бір бөлігін алды, өйткені бұл аудандарды қазақстандық шаруашылықтар игерді. Келіссөздердің 20 раундынан кейін екі мемлекет жалпы шекараның 90% - ын анықтады және 1994 жылы 26 сәуірде Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы арасындағы мемлекеттік шекара туралы келісімге қол қойылды. Қазақстан мен Қытай арасындағы 1783 шақырымдық шекараны анықтаған бұл келісім ратификациялық грамоталармен алмасқаннан кейін 1995 жылғы 11 қыркүйекте күшіне енді. Осы Келісімнен шығарылған екі аймаққа қатысты мәселелерді (Алматы облысы, Алакөл ауданындағы Шоган-оба және Баймырза белеңдер ауданы және Сарышілде өзенінің аумағы) бірлескен қытай-қазақ делегациясы үш жыл бойы талқылап, осы аудандардағы шекарадан өту туралы келісімге Қазақстан Президенті Назарбаев пен ҚХР Төрағасы Цзян Цзэмин қол қойды Алматы 1998 жылғы 4 шілде. 1999 жылғы 7 сәуірде күшіне енген келісім 944 шаршы шақырым

аумақтың 537 шаршы шақырымын (57%) Қазақстанға және 407 шаршы шақырымды (43%) Қытайға беруді көздеді.

Қазақстан мен Қытай арасындағы мемлекеттік шекараны айқындауға байланысты мәселелерді қолайлы шешу қысқа мерзімде екі ел арасындағы қатынастардың нығаюына әкелді. ХХІ ғасырда экономикалық ынтымақтастық геосаясаттан басым болған кезде Қазақстан мен Қытай экономикалық әріптестікті жандандыруға ден қойды. Қазақстан мен Қытай арасындағы үкіметтік шарттардың екінші санаты шеңберінде екі үкімет арасындағы ынтымақтастық тетіктерін дамытуға бағытталған құжаттарға қол қойылды. Үш негізгі құжатты атап өту керек: сауда-экономикалық және ғылыми-техникалық ынтымақтастық жөніндегі қазақстан-қытай үкіметаралық комиссиясын құру туралы келісім (1992 жыл), Қазақстан-Қытай ынтымақтастық комитетін құру туралы келісім (2004 жыл) және Қытай Халық Республикасы мен Қазақстан Республикасының бірлескен коммюникесі (2011 жыл). 1992 жылғы келісім бойынша құрылған сауда-экономикалық ынтымақтастық жөніндегі Комиссия вице-министрлер деңгейінде жұмыс істеп, 2004 жылы вице-Премьерлерді қамтитын комитет деңгейіне көтерілді. Комитетке сауда, көлік, ғылым және инженерия, қаржы, энергетика, геология, гуманитарлық ғылымдар және қауіпсіздік сияқты әртүрлі салалар бойынша кіші комитеттер кіреді. 2012 жылы комитет премьер-министрлер деңгейіне көтеріліп, қарым-қатынастардың сапалы дамуын белгіледі. Қазіргі уақытта екі ел "Қазақстан-Қытай ынтымақтастық комитетінің + 10 кіші комитетінің премьер-Министрлерінің жыл сайынғы кездесуі" форматымен орталық үкіметтер деңгейіндегі ресми ынтымақтастық платформасында жұмыс істеуде. Бұл көпжақты тұрақты комитеттің үкіметтік деңгейдегі жұмысы екі мемлекет арасындағы қатынастарда туындайтын ағымдағы мәселелерді жедел шешуге мүмкіндік береді. Ынтымақтастықтың осындай тетіктерін құру және жетілдіру Қазақстан мен Қытайдың жан-жақты стратегиялық серіктес болуға ұмтылысын айғақтайды [18].

Қазақстан мен Қытай өз әріптестігін үйлестіру және дамыту үшін екіжақты және көпжақты форматта белсенді ынтымақтасады. Екі ел де әртүрлі халықаралық ұйымдар мен форумдарға қатысады, соның ішінде Шанхай ынтымақтастық ұйымы, Азия-Еуропа форумы, Азиядағы ынтымақтастық туралы диалог және Азиядағы өзара іс-қимыл және сенім шаралары кеңесі.

Стратегиялық ынтымақтастықты жоспарлау мен үйлестіруді қамтитын Қазақстан мен Қытай арасындағы шарттардың үшінші санатына қатысты Қатарынан алты құжатты бөліп көрсетуге болады. Бұған 2003 жылғы ынтымақтастық бағдарламасы (2003 жылғы 3 маусым), Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының ХХІ ғасырдағы ынтымақтастық стратегиясы (2006 жылғы 20 желтоқсан), экономиканың шикізаттық емес секторындағы ынтымақтастық бағдарламасы (2007 жылғы 18 тамыз), экономикалық ынтымақтастықты дамытудың орта мерзімді бағдарламасы (2020 жылға дейін) (2013 жылғы қыркүйек) кіреді, Өндірістік және инвестициялық ынтымақтастықты жетілдіру жөніндегі үкіметаралық негіздемелік келісім (2015 жылғы 31 тамыз) және "Нұрлы жол" жаңа экономикалық саясатын және "Жібек

жолының экономикалық белдеуін" салуды ұштастыру жөніндегі ынтымақтастық жоспары (2016 жылғы 2 қыркүйек) [18].

Мәтінде көрсетілген құжаттар екіжақты қатынастардағы маңызды оқиғаларды ұйымдастыруда және нақты жоспарлар мен бағдарламаларды жүзеге асыруда маңызды рөл атқарады. Тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап Қазақстан мен Қытай арасындағы экономикалық қатынастар экономиканың бір немесе екі саласымен ғана шектелді. Қытайдың ірі инвестициялары негізінен мұнай-газ секторына бағытталды, бұл ретте Қазақстанның Қытайға негізгі экспорттық тауары мұнай мен газ болып қала берді. Алайда, соңғы жылдары екі ел арасындағы байланыстар экономиканың басқа салаларында да дами бастады, бұл олардың стратегиялық серіктестігінің жаңа кезеңін көрсетеді. Экономиканың шикізаттық емес секторларына ерекше көңіл бөлінеді. ХХІ ғасырдың ең ірі жаһандық жобасы болып табылатын "белдеу және жол" бастамасы екі ел арасындағы Инфрақұрылым, Көлік және өндіріс саласындағы одан да терең ынтымақтастыққа ықпал етеді. Осы бастама аясында құрылған бірлескен кәсіпорындарға тамақ өнеркәсібі, тігін өнеркәсібі, инженерлік технологиялар, машина жасау, Биотехнология және баламалы энергетика сияқты көптеген салалар кіреді. Бірнеше бірлескен кәсіпорындар қазірдің өзінде машина жасау, Жеңіл өнеркәсіп, болат балқыту және цемент өнеркәсібінде табысты жұмыс істеуде [19].

Құжаттардың төртінші санаты Қазақстан мен Қытай арасындағы елдер арасындағы ынтымақтастықты жандандыруға бағытталған келісімдер болып табылады. Оларға сауда-экономикалық ынтымақтастықты жақсарту, инвестицияларды қорғау, жосықсыз бәсекелестікке қарсы тұру, қосарланған салық салуды жою, салық төлеуден жалтарудың алдын алу, технологиялар алмасу, кедендік бақылау, тауар инспекциясы, банктік қызметтер, көлік, транзит, сауда жолдары, логистика, Ляньюнган порты және минералды ресурстарды зерттеу, мұнай мен газ өндіру кіреді. Бұл санатқа тасымалдауға, мұнай-газ құбырларына және "Қорғас" халықаралық шекаралық ынтымақтастық орталығына байланысты құжаттар да жатады. Бұл құжаттар екі ел үшін де маңызды болып табылатын нақты экономикалық қатынастар құрылатын ынтымақтастық тетіктерін білдіреді [18].

Ұлттық валютаның құнсыздануы Қазақстанның сыртқы сауда байланыстарына елеулі теріс әсер етті және елдің экономикалық көрсеткіштерінің төмендеуіне әкелді. Қазақстан мен Қытай арасындағы сауда қатынастарын жандандыру мақсатында екі ел де банк-қаржы саласында бірқатар нақты шаралар қабылдады. 2011 жылғы 13 маусымда Қытай мен Қазақстанның орталық банктері арасында үш жылға арналған валюталық своп туралы екіжақты келісімге қол қойылды, нәтижесінде соңғысы 150 млрд. теңге (7 млрд. юань). Үш жылға арналған валюталық своп туралы осындай келісімге 2014 жылғы 14 желтоқсанда да қол жеткізілді. 2014 жылдың 25 қыркүйегінен бастап қытай валютасы қазақстандық қор биржасының валюта алаңында юань-теңге жұбына енгізілді [20].

Қазіргі уақытта Қытайдың Қазақстан экономикасына тікелей инвестицияларының көлемі 42,8 млрд. Елімізде қытай тарапы қаржыландыратын 2945 кәсіпорын тіркелген [18]. Бұл кәсіпорындардың көпшілігі мұнай-газ саласында белсенді. Алайда, болашақта Қытай инвестициялары кеңейіп, Қазақстан экономикасының өзге де салаларын қамтиды деп болжануда.

Қытайдың "Белдеу және жол" бастамасы шеңберінде Қазақстан мен Қытай арасында көп салалы қатынастарды дамыту және терең ынтымақтастық жалғасатын болады. Қазіргі уақытта қазақ қоғамында осы Қытай жобасында қауіп-қатер аз. Жалпы Қытайға деген көзқарас біздің халқымызда тарихи себептерге, соның ішінде "аманаттайға" немесе отаршылдық өткенге байланысты қалыптасты. Бүкіл әлемдегі синофобияның негізгі себебі-қытай халқы. Қытайдың соңғы жиырма-отыз жылдағы қарқынды дамуы синофобия деңгейін төмендетпеді, тіпті жоғарылатуы мүмкін. Алайда, Қытайдың көрші елдердің ұлттық қауіпсіздігі үшін дамуының жағымды жақтарын бәрі бірдей біле бермейді. Қытайдың әлеуметтік жағдайды жақсартуға және орта таптың өсуіне бағытталған саясатының арқасында 70 миллион адам төменгі сыныптан орта тапқа көтерілді. Қытайдағы орта таптың өсуі аймақтардағы синофобия деңгейінің төмендеуіне ықпал етеді. Өз еліндегі бай адам өз билігін басқа елдерге енгізуге ұмтылмайды. Сондықтан Қытайдың дамуындағы қауіпті ғана көру дұрыс емес [21].

Қытай жүзеге асыратын "Белдеу және жол" бастамасы, ең алдымен, инфрақұрылымдық жоба болып табылады. Қытай Сыртқы коммуникацияларды жақсартпай, оның үздіксіз дамуы тоқтап қалатынын түсінеді, әсіресе ел экономикасы негізінен экспортқа негізделгенін ескерсек. Қазақстан аумағы Қытай бағытының бір бөлігі болып табылады. Егер біз әр ел өзінің маңызды адамын іздейтін "белдеу және жол" бастамасына қатысудан бас тартсақ, бұл біз үшін үлкен стратегиялық қателік болады. Қазақстанның қауіпсіздігіне жасырын оқшаулау немесе тек ішкі байланыстарға ғана емес, барлық елдермен тең және тығыз қарым-қатынас орнату арқылы кепілдік беріледі.

2.2 ҚР мен ОАА елдері үшін «Бір белдеу - Бір жол» бастамасының мүмкіндіктері мен мәселелері

Біз ең әдемі нәрселерде де жиі кемшіліктерге тап боламыз. Әлемде идеал жоқ. Жаһандық экономика, бізге ұнаса да, ұнамаса да, мұхит сияқты - оның әсерінен ешкім құтыла алмайды. Біздің жауымыз көрші ел емес, аштық, кедейлік, сауатсыздық және діни төзімсіздік сияқты мәселелер. Протекционизм, қараңғы бөлмеде өзін қалай құлыптау керек, мәселелерді шеше алмайды. Терезенің сыртында жаңбыр мен найзағай болуы мүмкін болса да, қараңғы бөлмеде әрқашан таза ауа мен жарық болады. Сауда соғысында жеңімпаздар жоқ [22].

2017 жылғы 17 қаңтарда Давос экономикалық форумының ашылу салтанатында сөйлеген сөзінде Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпин бұл шараның маңыздылығын атап өтті. Қытай Президентінің АҚШ-тың жаңа президенті Дональд Трамптың инаугурациясынан үш күн өткен соң форумға қатысқандығына бүкіл әлем үлкен назар аударды. Бұған дейін ҚХР басшылары Қытайдың мүдделерін білдіретін Давос экономикалық форумына тек оның делегаттары мен министрлері қатысқан жоқ. Алайда, бұл жағдайда қытай делегациясы ең жоғары деңгейдің бірі болды. Екіжақты жүйенің бұзылуымен жаһандық билікке ие АҚШ әрқашан әлемнің басқа елдерімен келісілген саяси сызықтар орнатуға ұмтылды. Бір лагерьде орналасқан Еуропа, әсіресе Батыс Еуропа елдерімен қарым-қатынаста тарихи сабақтастыққа ие. Алайда, Дональд Трамптың сөздері мен жеңісінен кейін Еуропа "жалпы батыс ұстанымын" сыни тұрғыдан қабылдай бастағанын атап өткен жөн. Бір ғасырға жуық уақыт бойы басқарушы қызметте болған АҚШ-тың жаңа президенті батыс құндылықтарына қарама-қарсы позицияларды ұстанады, бұл батыс әлемінде ерекше алаңдаушылық тудырады. Әрқашан батыстық құндылықтар болған әлемдік экономиканы оқшаулау саясаты менераяқтандыру ерекше алаңдаушылық туғызады. Мұндай өзгерістер бүкіл әлемнің болашағына сенімсіздік туғызды [23, 52-57 б.].

Екіншіден, Америка Құрама Штаттары кейбір жаһандық жобалардан бас тартып, сыртқы саяси амбицияларын қысқартқанымен [24], бұл бір қарағанда Қытай үшін тиімді болуы мүмкін, бірақ АҚШ-тың протекционистік саясаты алаңдаушылық тудырады [25]. Қытай үшін АҚШ оның негізгі экспорттық және екінші маңызды импорттық серіктесі болып табылады. АҚШ протекционизмі қарқынды дамып келе жатқан қытай экономикасының өсуін бәсеңдететіні сөзсіз. Давос экономикалық форумында Қытай көшбасшысы бұл жағдайда жаһандануды ғана кінәлауға болмайтынын, өйткені бұл адамзатқа пайда әкелетінін және сауда соғысында жеңімпаз жоқ екенін атап өтті. Қытай әлемдік қауымдастық ұсынатын мүмкіндіктерді пайдалануға тырысады және Давос экономикалық форумы сияқты халықаралық ұйымдарға белсенді қатысады.

Үшіншіден, Қытайдың ұлттық даму стратегиясына мезгіл-мезгіл өзгерістер енгізіліп отыратынын атап өткен жөн. Қытай әрқашан Дэн Сяопиннің стратегиясында көрсетілген принциптерді ұстануға тырысады, бұл бақылауды, сабырлы реакцияны, сөзді сақтауды, оңтайлы сәтті күтуді, жасырындықты және көшбасшылыққа ұмтылудың жоқтығын білдіреді [26, 137 б.]. Қытай жетекші

рөлге ұмтылмайды және "үшеуін таныстыру"(三个代表), "үйлесімді қоғам"(和谐社会) және "Қытай арманы"(中国梦) идеясын ұстанады. Ол қытайлық арманға жету үшін үйлесімді және тұрақты ішкі орта, сондай-ақ бейбіт және бейбіт Халықаралық Орта болуы керек екенін түсінеді. Қытай өзінің экономикалық ықпалына қарамастан, халықаралық қатынастардың қатысушысы болып қала беретінін түсінеді. "Белдеу және жол" («— 帶 — 路» 倡 议) жобасы осы Стратегияның көрінісі болып табылады [27, 317 б.].

Жер шарының 78 елі мен 70% - населения қамтитын ауқымды мегажоба, сондай-ақ Қытайдың 4 триллион долларлық инвестициясы алдағы үш онжылдықта көптеген елдердің дамуы мен халықаралық қатынастар үшін маңызды болатыны сөзсіз. Бұл жоба халықаралық қатынастар мен жаһандық саясатқа әдеттегі күткеннен асып түсетін өзгерістер әкеледі [28, 339 б.].

2100 жыл бұрын пайда болған және ғасырлар бойы Еуразиядағы халықаралық қатынастарға айтарлықтай әсер еткен ежелгі "Жібек жолы" ұғымы ХХІ ғасырдағы басты ойын ережесі болады. Ұзақ уақыт бойы Шығыс пен Батыс арасындағы байланыс қызметін атқарған бұл тарихи құбылыстың атауы бүгінгі күнге дейін үлкен тартымдылықты жалғастыруда. Әсіресе, ХХ ғасырдың аяғы мен ХХІ ғасырдың басындағы халықаралық қатынастардың тұрақсыз және серпінді кезеңінде оң ұғымдар өзінің мемлекеттік саясатында жұмсақ күш қолданатын елдер үшін маңызды қаруға айналады. Мемлекеттер жағымды әсер қалдыруға және олардың екіжақты немесе көпжақты саясатын қолдайтын тарихи құбылыстар мен оқиғаларды іздеуге тырысады. 2013 жылдың 7 қыркүйегінде Назарбаев университетінде сөйлеген сөзінде ҚХР Төрағасы Си Цзиньпин Хань дәуірінде Орталық Азияны екі рет аралаған Чжан Цзянның және 1941-1943 жылдары Алматыда уақытша тұрған атақты қытай композиторы Сянь Синьханның еңбегін атап өтті [30].

2010 жылдары "Жібек жолын" Еуразия құрлығындағы халықаралық қатынастардың басты ережесіне айналдырудың нақты көрінісі болды. 2011 жылы АҚШ Мемлекеттік хатшысы Хилари Клинтон өзінің ресми сапары кезінде "жаңа Жібек жолы" тұжырымдамасын ұсынды, ал екі жылдан кейін қытайлық көшбасшы Си Цзиньпин Астанада "Жібек жолының экономикалық белдеуі" бастамасын көтерді. Бүгін біз бұл екі бастаманың бір-бірімен бәсекелес болғанымен, аймақ елдері үшін тартымды екенін көріп отырмыз.

АҚШ ұсынған "Жаңа Жібек жолы" тұжырымдамасы аймақ елдері арасындағы сауда қатынастарына ырықтандыруды және Ауғанстан арқылы Орталық және Оңтүстік Азияны байланыстыратын инфрақұрылымды құруды қамтыды. CASA-1000, ТАРІ газ құбыры және теміржол дәлізі сияқты жобалар Орталық Азия елдері, Ауғанстан және Оңтүстік Азия мемлекеттері арасындағы экономикалық байланыстарды нығайту тетіктері ретінде ұсынылды. Бұл бастамалар "Орталық Азия - Оңтүстік Азия" макроөңірінде сауда және көлік байланыстарын дамытуға ықпал етеді, бұл Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстанға мұхит арқылы әлемдік нарықтарға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Алайда, қазіргі уақытта тек бірнеше жоспарланған нысандар жүзеге асырылды. Мысалы, Ауғанстан мен Тәжікстанның Пяндж өзені арқылы өтетін автомобиль жолдарын байланыстыратын бірнеше көпірлер АҚШ-тың қаржылық қолдауымен салынды. 2011 жылдың қарашасында Хайратон-Мазари-Шариф теміржолы ашылды, ол Орталық Азияны Ауғанстанмен байланыстырды. Бұл Ауғанстанның батыс және шығыс бөліктерін байланыстыратын теміржол желісін құру бағдарламасын жүзеге асырудағы алғашқы қадам болды. Американдық жоспарға сәйкес, бұл көлік жүйесі Ауғанстан ішіндегі ішкі байланыстарды жақсартып қана қоймай, көршілес Орталық Азия елдерімен тығыз байланыс орнатуы керек еді. Ауған теміржол желісі Орталық Азия елдерінің теміржол магистральдарымен бірнеше жерде қосылуы керек еді: Тәжікстанмен Кундарда, Өзбекстанмен Мазари-шарифте, Түрікменстанмен шеберханада және Гератта, сондай-ақ Иранмен Гератта (ұзындығы 140 км Хаф-Герат теміржолын салу жоспарланған, ол 2017 жылдың соңына дейін аяқталуы керек жыл). Алайда, қазіргі уақытта Өзбекстан мен Ауғанстанды байланыстыратын Хайратон-Мазари-Шариф теміржолын Азия Даму Банкі (АДБ) 165 миллион доллар көлемінде қаржыландырады. Сондай-ақ, Түрікменстан мен Ауғанстанды байланыстыратын Атамурат-Андхой теміржолының түрікмен учаскесі (Атамурат-Имамназар, Түрікменстанда ұзындығы 85 км және Ауғанстанда ұзындығы 3 км Акина) АДБ қаржыландырады. Банк Ауғанстандағы қауіпсіздік жағдайына байланысты теміржол салу жобасын қаржыландыруды белгісіз мерзімге кейінге қалдырғанын айтты. Ауғанстанның теміржол инфрақұрылымын дамыту жобасының көп бөлігі әзірге қағаз жүзінде қалып отыр [31].

АҚШ-тың "жаңа Жібек жолы" тұжырымдамасы аймақтағы энергетикалық қатынастар саласын да қамтыды. АҚШ Ауғанстан мен Орталық Азия елдері арасында электрмен жабдықтау жүйесін құруға ұмтылды. Бұл тұрғыда Өзбекстан Ауған жобаларын жүзеге асыруда Орталық Азияның басқа елдерінен озып кеткенін атап өткен жөн. 2009 жылдың басынан бастап Өзбекстан Ауғанстанға Жаңа Хайратон-Пул-Э-Хумри-Кабул электр желісі арқылы электр энергиясын экспорттай бастады, бұл Ташкентке Ауғанстанның электр нарығында үстемдік етуге мүмкіндік берді. 2011 жылдан бастап Тәжікстан сангтуда ГЭС-тен Ауғанстан провинцияларына жаңадан салынған сангтуда-Пул-Э-Хумри желісі арқылы артық энергия жеткізуді бастады [32].

"CASA-1000" жобасы (Орталық Азия-Оңтүстік Азия) - "Жаңа Жібек жолы" бастамасы шеңберінде энергетика саласындағы даулы мәселе болып табылатын жоғары вольтты электр желісі. Жобаның ұзындығы 1200 шақырымды құрайды, тәжік және Қырғыз ГЭС-ін Ауғанстан мен Пәкістанның энергетикалық нарықтарымен байланыстырады және оның құны шамамен 1 миллиард долларға бағаланады. Алайда, Тәжікстан мен Қырғызстан үшін бұл стратегиялық маңызды жоба қаржыландырудың жетіспеушілігінен және инвестициялық тәуекелдің жоғарылауынан кейінге қалдырылуда.

Американдық "Жібек жолының" ең ірі бастамаларының бірі-ТАРІ (Түрікменстан, Ауғанстан, Пәкістан, Үндістан) газ құбыры жобасы. Жобаның

құны, шамамен 110 миллиард доллар, 1990 жылдардың ортасында талқылана бастады. Алайда Ауғанстандағы тұрақсыз жағдайға байланысты оны жүзеге асыру үнемі кейінге қалдырылды. Бүгінгі күні де бұл жобаның орындалуы күмәнді болып қала береді. Себебі Түркіменстан өндіретін газдың көп бөлігі қазіргі уақытта Қытайға экспортталады. Сонымен қатар, пәкістандық және үнділік газ сатып алушылар арасындағы суық қарым-қатынас жобаны жүзеге асыруды қиындатады. Сонымен қатар, Пәкістан мен Үндістанның энергетикалық нарықтарын дамыту үшін бәсекелестік жоғары. Қазіргі уақытта Иран-Пәкістан газ құбырының шамамен 2,5 миллиард долларлық "бейбітшілік" деп аталатын Иран бөлігі тапсырылды. Сонымен қатар, "Газпром" Сібір күші-2 " газ құбырын Пәкістан мен Түрікменстан нарығына жіберу ниеті туралы мәлімдеді. Негізгі мәселе-электр желісінің жобасы әлі күнге дейін инвесторларды тартқан жоқ, ал американдық мұнай-газ алпауыттары Chevron және Exxon Mobil өздері қатысудан бас тартады [33].

Басынан бастап американдық Жібек жолы бастамасын жүзеге асыру мүмкіндігі өте төмен екендігі байқалды. Көптеген зерттеушілер мен саясаттанушылар бұл жоба жеткілікті түрде әзірленбегенін, оны іске асыру тетіктері толық көлемде ескерілмегенін, ал өңірге тән жағдайлар жеткілікті түрде ескерілмегенін атап өтті. Сонымен қатар, бастаманың негізінде саяси мотив жатыр. Ресейлік ғалымдар мен саясаткерлер американдық бастаманы АҚШ-тың Ресей мен Қытайға қарсы бағытталған сыртқы саяси тұжырымдамаларының бірі ретінде бірден бағалады. Олар Орталық Азия елдерін Оңтүстік Азия мемлекеттерімен интеграциялық қатынастарға тарту Ресейдің Орталық Азия өңіріндегі ықпалын біртіндеп әлсіретуге бағытталған деп есептеді. Осылайша, "жаңа Жібек жолы" аймақтағы экономикалық даму мен интеграциялық қатынастарды жақсартуға бағытталған жаңа бағдарлама ретінде емес, Фредерик Старрдың "Үлкен Орталық Азия" тұжырымдамасының жалғасы ретінде қабылданады.

Бастапқыда американдық бастаманы жүзеге асыруға күмәнмен қараған ресейлік зерттеушілер ғана емес, батыстық зерттеушілер де АҚШ-тың "жаңа Жібек жолы" тұжырымдамасын "геосаяси иллюзия" деп санайды. Олардың пікірінше, бұл жобаны бизнеске бағытталған адамдар емес, "саясаткерлер мен әскери адамдар" әзірлеген. Жоба аймақ елдері арасындағы өзара сауда мүмкіндіктерін терең зерттеуге емес, инфрақұрылымды дамытуға бағытталған. Сонымен қатар, жобаның тарихи Жібек жолына толық сәйкес келмеуі американдық Тұжырымдаманың дұрыстығын төмендетеді. Өйткені, Ауғанстан ешқашан Жібек жолының орталығы болған емес және американдық жобаға сәйкес Жібек жолы солтүстіктен оңтүстікке қарай бағытталады. Алайда тарихи Жібек жолы Шығыс пен Батысты байланыстырды. Осылайша, американдық тұжырымдама Жібек жолының тарихи негіздеріне қайшы келетінін көруге болады.

Американдық бастаманы толығымен жүзеге асыруға күмән тудыратын бірнеше факторлар бар. Біріншіден, американдық бастама аймақтағы қарым-

катынастардың даму ерекшеліктері мен күрделілігін, сондай-ақ қауіпсіздік мәселелерін жеткілікті түрде ескермеді.

Екіншіден, жобаны іске асыру тетіктері тиісті түрде ойластырылмаған. Жобаның әртүрлі қатысушылары инфрақұрылымның қанша бөлігін құра алатынын талдау жүргізілген жоқ. Жобаның стратегиялық маңыздылығы бастамаға қатыса алатын өңір елдеріне жеткілікті түсіндірілмеді.

Үшіншіден, жобаны іске асыру үшін қаржы көздері көрсетілмеген. АҚШ үкіметі жобаны толық қаржыландырмайтындықтан, жобаға қатысуы мүмкін халықаралық қаржы институттарымен бірлесіп зерттеулер жүргізу қажет. Алайда, Азия даму банкінің жобаны одан әрі қаржыландырудан бас тартуы АҚШ үкіметі қаржы институттарымен бірлесіп Жобаның тәуекелдерін алдын-ала болжам жасамағанын көрсетеді. Сонымен қатар, АҚШ-тың ірі мұнай-газ компанияларының ТАР жобасына қатысудан бас тартуы басқалардың жобаның болашағына күмән тудырады.

Төртіншіден, американдық "Жаңа Жібек жолы" жобасы дұрыс әзірленбеген. Ресейдің саяси мүдделері бар және Қытайдың маңызды экономикалық серіктестері болып табылатын Орталық Азия елдерін Ауғанстан, Пәкістан және Үндістан сияқты мемлекеттермен біріктіру арқылы субөңірлік экономика құруға деген ұмтылыс қазіргі заманғы талаптарға сәйкес келмейді. Ресей мен Қытай сияқты әлемдік державалардың жобадан шығарылуы американдық бастаманың артында саяси мүдделер тұрғанын көрсетеді. Бұл Орталық Азия елдерінің ұлттық даму стратегиясына мүлдем қарама-қайшы.

Бесіншіден, американдық биліктің бүгінгі сыртқы саяси және экономикалық ұстанымы жобаның болашағына үлкен күмән тудырады. Дональд Трамптың ХХІ ғасыр ережелері бойынша ойнауға арналған нормативтік құжат ретінде ойластырылған ТРР (Транс-Тынық мұхиты серіктестігі) жобасына қатысудан бас тартуы көптеген елдердің АҚШ-тың бұрын әзірлеген жобалары мен бастамаларына сыни көзқарасын тудырады.

Осыған байланысты Си Цзиньпин ұсынған Жібек жолы американдық Жібек жолына қарағанда перспективалы болып көрінеді. Қытайлық белдеу және жол бастамасының американдық жобадан басты артықшылығы мынада:

- Американдық Жібек жолы аймақтың елдерін бір-бірімен байланыстыратын субаймақ құруды көздесе, Қытай Жібек жолы бүкіл әлемді Қытаймен байланыстыруға тырысады. Бұл жоба Қытай үшін үлкен стратегиялық маңызға ие және қытай билігі оны "Қытай арманы" және "қытай ұлтының жандануы" ұлттық тұжырымдамаларының негізі ретінде орналастырады. Демек, Қытай үкіметі өз бастамаларын соңына дейін жүзеге асыруды талап ететіні анық.

- Қытайлық жоба жеткілікті қаржылық ресурстарға ие. Қытайдың бастамасымен құрылған Азиялық инфрақұрылым және инвестициялар банкі, бастапқы жарғылық капиталы 100 миллиард доллар, сондай-ақ басқа да әлемдік қаржы институттары Қытай жобасын қаржыландыруға үлкен қызығушылық танытуда. Қытай экономикасы экспортқа негізделгенін ескере отырып, соңғы отыз жылда қытай қаржы нарығына қандай қаражат түскенін елестету қиын емес. Сонымен қатар, қытай халқы ұзақ уақыт бойы қаражат жинауға бейім болды, ал

қытайлық кәсіпкерлер Қытайдың "Белдеу және жол" бастамасына кіретін көптеген жобаларға инвестиция салуға айтарлықтай қызығушылық танытуда.

- Қытай бастамасын табысты іске асырудың негізгі шарты - жобаға енгізілген барлық мемлекеттердің ұлттық даму мүдделеріне сәйкестігі. Қытай экономикасы әлемдегі екінші орында, ал сатып алу қабілетінің паритеті бойынша ЖІӨ ең жоғары екенін ескере отырып, Қытай біртіндеп импорттаушы елге айналууда. 1,3 миллиард адамнан тұратын Қытайдың орасан зор нарығы Қытайдың адами капиталына қызығушылық танытқандардың барлығын қызықтыратыны анық. Осылайша, "Белдеу және жол" бастамасы шеңберінде құрылатын Инфрақұрылым тек біржақты ғана емес, сонымен қатар екіжақты сауда қатынастарын дамытуға ықпал ететін болады.

АҚШ-тың "жаңа Жібек жолына" қарағанда артықшылығы көп. Егжей-тегжейлі айтпай-ақ, асығыс ұсынылған жобаны одан әрі іске асыру мүмкіндігі өте жоғары емес екенін байқауға болады. Әлбетте, американдық бастама қытайлық мегажобамен бәсекелесе алмайды. Демек, "Жібек жолы" брэнді Қытайда өзінің тарихи иесін табады.

"Белдеу және жол" бастамасы алғаш рет 2013 жылғы 7 қыркүйекте Астанада әлемдік қоғамдастыққа ұсынылды. Назарбаев университетінде сөйлеген сөзінде Қытай Халық Республикасының жаңадан сайланған төрағасы Си Цзиньпин Жібек жолының экономикалық белдеуін іске асырудың негізгі кезеңдерін атап өтті. Ол бастаманы сәтті жүзеге асырудың бес нақты қадамын атады: мемлекеттер арасындағы саяси келісімді дамыту, Бірыңғай көлік желісін құру бойынша жұмысты нығайту, сауда қатынастарын одан әрі арттыру, қаржылық тетіктерді жетілдіру және халықтар арасындағы байланыстарды ілгерілету.

Сол жылы 3 қазанда Индонезияға ресми сапары кезінде Си Цзиньпин Парламент алдында сөз сөйлеп, "XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы" жобасын ұсынды. Бұл екі жобаның атаулары әртүрлі болғанымен, ортақ бір мақсаты бар. Сондықтан олар бірге "белдеу және жол" бастамасы деп аталатын мегажобаны құрайды. Әр түрлі БАҚ-та жобаның әртүрлі атауларын табуға болады. "Жібек жолының экономикалық белдеуі идеясы", "XXI ғасырдағы Теңіз Жібек жолы жобасы", "Бір белдеу, бір жол", "белдеу және жол бастамасы" сияқты терминдер жиі қолданылады. Бұл халықаралық қатынастар мен әлемдік экономиканы әрдайым бақылай бермейтін қарапайым оқырмандар мен тыңдаушыларды шатастыруы мүмкін.

Қытай тілінде бұл бастама толығымен 丝绸之路经济带和 21 世纪海上丝绸之路 деп аталады. Әр таңбаны өзінің бай тарихымен және терең мағынасымен бағалайтын қытайлықтар, әдетте, жобаның ұзақ атауын қысқартады, оны «一路» 倡议 деп атайды. Қазақша аудармада "белдеу және жол" бастамасы [34].

"Белдеу және жол" бастамасының негізгі мақсаты-Қытайды жаһандық экономикалық орталыққа айналдыру. Қазірдің өзінде 78 ел жер шары халқының 70% - қамтитын және қытайлық инвестициялардың жалпы көлемі 4 триллион долларды құрайтын бұл жобаға ресми түрде қосылды. Бұл мегажоба бірнеше онжылдықтар бойы үйреншікті елдерден ерекшеленетін көптеген елдердің даму

стратегияларын және халықаралық қатынастарды дамытуға ықпал етеді. Қытайдың әрбір әрекеті мен бастамасы халықаралық қатынастар мен жаһандық саясатқа айтарлықтай әсер етеді.

"Белдеу және жол" бастамасын табысты іске асыру үшін қажетті қаржы ресурстары жеткілікті. Қытай бұл әлемдік деңгейдегі жобаны бастама деп жариялап қана қоймай, қаржыландыру көздерін өзі де ұсынды. Қытай экономикасы экспортқа негізделгенін ескере отырып, соңғы 30 жылда қытай қаржы нарығына қандай қаражат түскенін елестетуге болады. Қытай билігінің басты мақсаттарының бірі-жинақталған қаражатты Қытай инвестициялары түрінде шет елдерге аудару. "Белдеу және жол" жобасын жүзеге асыру үшін Қытайдың бастамасымен құрылған Азия инфрақұрылым және инвестициялар банкінің жарғылық капиталы 1,1 триллион долларды құрайды. Қазіргі уақытта 58 мемлекет осы банктің мүшелері болып табылады және болашақта тағы 22 мемлекет қосылады деп күтілуде. Қытайдың үлесі шамамен 29,8 млрд долларды, ал Қазақстанның үлесі шамамен 7,729 млрд долларды құрайды. Бұл Банктің жарғылық капиталы Азия Даму Банкі капиталының үштен екісін және Дүниежүзілік банк капиталының жартысын құрайды. Бұл Қытайдың азиялық инфрақұрылым және инвестициялар банкіне деген амбициясы мен мүдделерін көрсетеді.

Сондай-ақ, "Белдеу және жол" бастамасын іске асырудың негізгі қаржылық тетігі болып табылатын Жібек Жолы қорының рөлін атап өткен жөн. Жібек жолы қоры 2014 жылдың 29 желтоқсанында құрылды және Қытай үкіметіне тиесілі инвестициялық қор болып табылады. Қытай үкіметі осы қордың портфолиосына 40 миллиард доллар инвестициялады. Қор Нигерия, Пәкістан және Ресейдегі жобаларға қомақты соманы сәтті инвестициялады.

Қытайдың инвестициялық мүмкіндіктері тек осы қормен шектелмейтіні анық. Қытай халқының қаражат жинауға бейімділігін ескере отырып, қытайлық кәсіпкерлер "Белдеу және жол" бастамасының бөлігі болып табылатын әртүрлі жобаларға белсенді түрде инвестиция салуда.

Басқа әлемдік қаржы институттары да Қытай бастамасына үлкен қызығушылық танытуда. Қытайдың бастаманы ұсынып қана қоймай, оны қаржыландыруы Қытайдың тәуекелдердің едәуір бөлігін көтеретіндігін көрсетеді. Әлемдік қаржы институттары үшін мұндай жоба ажырамас болады. Мысалы, бастапқыда 1,165 миллиард долларлық американдық "Жаңа Жібек жолы" жобасына қызығушылық танытқан Азия даму банкі кейіннен қытайлық жобаға назар аударды, әсіресе Хайратон-Мазари-Шариф теміржолының құрылысын қаржыландырғаннан кейін.

Қазіргі уақытта қазақ қоғамында қытайлық жобадан тек қауіп-қатерді көретіндер аз. Жалпы Қытайға деген көзқарас біздің халқымызда әртүрлі сезімдерді тудырады. Алайда, бүкіл әлемдегі синофобияның негізгі себебі-қытай халқы. Қытайдың соңғы жиырма-отыз жылдағы қарқынды дамуы синофобияның төмендеуіне әкелмеді, тіпті оны арттыруы мүмкін. Алайда, Қытайдың дамуының көрші елдердің ұлттық қауіпсіздігіне оң әсерін бәрі бірдей байқай бермейді. Қытайдың халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуға бағытталған саясатының

арқасында 70 миллионға жуық адам төменгі сыныптан орта тапқа көшті. Қытайдағы орта таптың өсуі оң құбылыс болып табылады, бұл аймақтағы синофобия деңгейінің төмендеуіне ықпал етеді. Осылайша, Қытайдың дамуын қабылдауды тек қауіппен шектеу дұрыс емес.

Қытай бастаған "Белдеу және жол" бастамасы ең алдымен инфрақұрылымдық жоба болып табылады. Қытай билігі өз елінің тұрақты дамуы үшін сыртқы байланыстарды жақсарту және негізінен экспортқа негізделген Қытай нарығын дамыту қажет екенін түсінеді. Қазақ даласы арқылы өтетін Қытай жолы осы жаһандық жобаның бір бөлігі ғана. Барлығына мүмкіндік беретін "белдеу және жол" бастамасына қатысудан бас тарту біздің еліміз үшін стратегиялық қателік болады. Қазақстан қауіпсіздігінің нақты кепілдігі басқа елдерден оқшаулау немесе одақтарды бір елге дейін шектеу емес, барлық мемлекеттермен тең және тығыз қарым-қатынас орнату болып табылады.

Қытай билігі Қазақстанды "Белдеу және жол" бастамасын іске асыру кезінде сенімді стратегиялық серіктес ретінде басқа елдерге үлгі етеді. Бұл Қытай тарапынан бос мақтаулармен байланысты емес, қазақстандық биліктің көреген стратегиясының нәтижесі болып табылады. Си Цзиньпин бірнеше жыл бұрын Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша "Нұрлы жол" ірі қазақстандық инфрақұрылымдық жобасын іске асыруды бастады. Құны 9 млрд доллар тұратын "Нұрлы жол" бағдарламасы Қазақстанның транзиттік мүмкіндіктерін дамытуға және елдің ішкі жол байланыстарын жақсартуға бағытталған. Си Цзиньпиннің "Жібек жолы" мен Нұрсұлтан Назарбаевтың "Нұрлы жол" Қытай мен Қазақстан арасындағы достықтың символына айналуға. Екі елдің халықтарына пайда әкелетін бұл бастамаларды қауіп ретінде қарастыру дұрыс емес.

Алайда, "Белдеу және жол" бастамасын толыққанды жүзеге асыруда белгілі бір күмән туындайтынын атап өткен жөн. Біз бұл бастаманың бес жылдығының соңында нақты кедергілер пайда болатынын көреміз. Малайзия Премьер-Министрі қытайлық жобалар өз елінде жүзеге асырылмайтынын атап өтті және Малайзияның болашақ дамуы үшін қытайлық несиелердің тиімсіздігі туралы мәлімдеп, несиелеу шарттарын қайта қарау қажеттілігін атап өтті.

2015 жылдың наурызынан бастап Қытай жобасы бүкіл әлемде кең таралды. Қытай билігі бұл жобадан барлық қатысушы мемлекеттер пайда көреді деп мәлімдейді. Алайда, Малайзия басшысының мәлімдемесі Қытай жобасының баяулауына әкеледі. Қазір Қытай билігі үшін жағдайды бағалау және олар кездесетін кедергілер мен қиындықтарды жеңудің шешімдерін табу маңызды. Бұрын Қытай жобаларын жүзеге асыруда қиындықтар туындады, бірақ бұл басқа Мемлекет басшысының Қытай бастамасына қарсы бірінші рет шығуы. Егер мұндай жағдайлар көбейсе, жалпы Қытай жобасының болашағы бұзылуы мүмкін. Сондықтан қытай басшылығы оның жетістігін сақтау үшін "белдеу және жол" жобасына қатысты мәселелерді шешуге мүдделі.

Қытай басшылығының басты міндеті-олардың "белдеу және жол" бастамасы кездесетін кедергілердің негізгі себептерін анықтау. Қазіргі уақытта кедергілер саны тым көп емес. Соңғы зерттеулерге сәйкес, қытайлық жобаға

қатысты 1674 іс-шараның тек 234-і ғана қиындықтарға тап болды, бұл жалпы шаралардың шамамен 14% құрайды [35]. Бұл көрсеткіш Азия Даму Банкі мен Дүниежүзілік банк сияқты басқа да ірі әлемдік институттардың жетістіктерінен асып түседі. Дегенмен, жобаны толығымен жүзеге асыру үшін ешқандай кедергілердің болмауы маңызды, әсіресе жоба Ұлттық бастама болса. Әлемдік қаржы құрылымдарының ұлттық сипаты жоқ және олардың тек бизнес мүдделеріне негізделген бастамалары қабылдаушы мемлекеттер үшін елеулі саяси салдарларға ие емес. Бірақ Қытай үшін бастамалардың саяси маңызы бар. Сондықтан Қытай қабылдаушы елдердің позицияларын және олардың сыртқы саясатындағы халықтың көңіл-күйін белсенді түрде еңсеруі керек.

Қытай жобасы қабылдаушы мемлекеттер үшін қосымша экономикалық жүктеме туғызады және дамушы елдерде дефолт қаупінің артуына әкелуі мүмкін. Зерттеулер көрсеткендей, Қытай ұсынған "белдеу және жол" жобасына қатысушылар арасында несиелік ұпайлары төмен елдер саны артып келеді. Кейбір елдер, соның ішінде Қырғызстан, Тәжікстан, Пәкістан, Моңғолия, Лаос, Джибути, Мальдив аралдары және Черногория ең осал. Егер бұл елдер қытайлық несие алса, олардың мемлекеттік қарызы 2018 жылдың соңына қарай ЖІӨ-нің жартысынан асуы мүмкін. Бұл елдер дефолтқа ұшыраған жағдайда, Қытай бастаған жобаға қатысу нәтижесінде Қытай бастамасының болашағы қатты зардап шегеді [35].

Мұндай мәселелердің мысалы-Шри-Ланка. 2017 жылдың желтоқсанында Шри-Ланка қарыздарын өтеу үшін Хамбантота портын 99 жыл бойы Қытайға беруге мәжбүр болды. Порт 2010 жылы қытайлық инвестициялармен салынған, бірақ күтілетін кіріс әкелген жоқ. Көптеген халықаралық несие берушілер жобаны қолдаудан бас тартты.

Мұндай мәселелердің тағы бір мысалы-Мальдив аралдары. 2013 жылы Абдулла Ямин билікке келгеннен кейін Мальдив аралдары Қытаймен тығыз қарым-қатынасқа көшті. Бірнеше ірі жобаларға қол қойылды, соның ішінде халықаралық әуежайды қайта құру, Қытай-Мальдив достық көпірін салу және халықаралық порт салу. Алайда, Мальдив аралдарының сыртқы қарызының көп бөлігі Қытайға тиесілі, бұл ЖІӨ-нің 60% құрайды. Осылайша, Мальдив экономикасының болашағы Қытайға байланысты [36].

Қытайлық несиелердің әсері олардың шарттарында да көрінеді. Мысалы, Азиялық Даму Банкі 0,5% - дан 1,5% - ға дейінгі пайыздық мөлшерлемелері бар инфрақұрылымдық жобаларға несие ұсынса, қытайлық несиелер көбінесе 2% - дан 3,5% - ға дейін жоғары мөлшерлемелерге ие. Сонымен қатар, басқа қаржы институттары несие бермес бұрын қарыз алушылардан қаржылық тәртіп пен толық ашықтықты талап етсе, қытайлық несие талаптары көбінесе жария ақпарат болып табылмайды. Бұл қарыз алушы мемлекеттердің наразылығын тудырады.

Қытайлық несие алушы мемлекеттер үшін негізгі қауіптердің бірі-егер ел қарызын өтей алмаса, Қытай үкіметінің талаптарына қатысты белгісіздік. Елдің егемендігін сақтау туралы сұрақтар үлкен алаңдаушылық тудырады.

Бейжің мұндай жағдайларда қандай әрекеттер жасайтынын көрсетті. Біріншіден, Қытай үкіметі егер мемлекет өз міндеттемелерін орындай

алмайтындығына сенімді болса, қарыздарын кешіруге ниетті. Мұндай жағдайлар, мысалы, Зимбабве, Мозамбик және Йеменде болған.

Екіншіден, Қытай мемлекеттерден қарыздарын өтей алмайтын жағдайларда, ол міндеттемелерді қаржылық емес активтермен алмастыруды жөн көреді. Бұған мысал ретінде Шри-Ланканы келтіруге болады, онда Қытай портты және оның айналасындағы аумақты 99 жылға пайдалану үшін 3 миллиард долларлық қарызды ауыстырды. Сондықтан көптеген сарапшылар "белдеу және жол" жобасын "қарыз тұзағы" деп атайды.

Қытайлық мега-жобаның өміршеңдігіне теріс әсер етуі мүмкін тағы бір мәселе оны жүзеге асыру кезінде Қытай билігінің іс-әрекетіндегі саяси мотивтердің басым болуымен байланысты. Қытай бизнесінің өкілдері өз жобаларын басқа елдерге енгізген кезде кейде пара алу және жергілікті шенеуніктерді сатып алу сияқты жағымсыз тәжірибелерге жүгінетіні белгілі [37]. Қытай "белдеу және жол" бастамасы аясында жасалған келісімдердің шарттарын жария етуден аулақ. Мұндай талаптар тек саяси салмағы төмен мемлекеттерге ғана емес, сонымен қатар демократиялық басқарылатын елдерге де қойылады. Мысалы, Австралия үкіметі "Белдеу және жол" бастамасы аясында Қытаймен жасалған өзара түсіністік туралы меморандумның мәтінін жариялаудан бас тартты. Мәтінді жариялауды талап еткен жергілікті БАҚ ақпараттың ашықтығы мен қол жетімділігі туралы заңға сілтеме жасап, Австралия үкіметі меморандумды ашық жариялауға келіспеді деп мәлімдеді.

Бұл проблемалар қазақстандық қоғамда елеулі алаңдаушылық туғызады. Қытай-Қазақстан жобаларына байланысты шығыстар 26,2 миллиард долларға бағаланады. АҚШ-тың қатысуымен 51 бірлескен кәсіпорын құру туралы ақпаратты, соның ішінде келісімшарттардың толық мәтінін еркін табуға болады, ал қытайлық жобалардың негізгі шарттары мен ережелері туралы ақпарат қол жетімді емес. Бұл қазақстандық қоғамда синофобияны күшейтеді.

"Белдеу және жол" жобасының сәтті жүзеге асырылуына кедергі келтіруі мүмкін тағы бір мәселе кейбір жобалардың нақты мүмкіндіктерін толық емес және жеткіліксіз бағалаумен байланысты. Әлбетте, қытайлық жоба жаһандық және оның ауқымында бұрын-соңды болмаған. Мұндай ауқымды жобаны қысқа мерзімде іске асырудың белсенді басталуы жиі асығыс болады. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда жобада нақты бағалаудың орнына саяси ойлар басым болады. Ең жоғары деңгейде қол жеткізілген келісімдер міндетті түрде орындалуы керек. Мүмкіндіктер мен ықтимал тәуекелдерді ескермей жүзеге асырылған осындай жобаның бір мысалы - Джакарта-Бандунг теміржолының құрылысы. Жапонияның үлкен қызығушылығын тудырған жобаның басында Қытай оны ұстап алды. Алайда, қытай тарапы 2019 жылы жергілікті жер иелері мен жергілікті билік органдарының наразылығына байланысты келісімде көрсетілгендей теміржол құрылысын аяқтай алмады.

Будапешт-Белград жедел жолының құрылысы алдында тұрған мәселелердің бірі-Еурокомиссияның талаптарына байланысты келісімді кешіктіру және қайта қарау. Венгрияның Премьер-Министрі Виктор Орбан бұл жобаны достық пен сенімнің символы ретінде тендерлерсіз Қытайға беруді

ұсынды. Бастапқы жоспар қытайлық компанияның құрылыс жұмыстарын 2014 жылы бастауын көздеді, бірақ Еуропалық Комиссияның ЕО тендерлік заңнамасының ережелерін бұзған қарсылықтарына байланысты келісім қайта қаралды. Нәтижесінде, 2017 жылы аяқталуы тиіс жоба тек 2023 жылы жүзеге асырылады. Уақыт шектеулері мен ықтимал кедергілерді күтпеу Қытай бастамасын сәтті жүзеге асыруда қиындық тудырады.

Қытай сонымен қатар жергілікті халықтың "Белдеу және жол" бастамасына теріс көзқарасы мәселесіне тап болуы мүмкін. Бұл үшін қытай тарапының өзі кінәлі. Қытайға іргелес аймақтардағы синофобия деңгейі бұрыннан жоғары болып келеді. Қытай билігінің жасалған келісімдерге қатысты ашықтық саясатының болмауы бұл мәселені одан сайын күшейтеді. Қытай билігі жергілікті халықтың одан да жағымсыз назарын аудармас үшін келісімдердің шарттарын құпия ұстаған жөн сияқты. Алайда, олар мұндай позицияның теріс әсер ететінін түсінбейді. Келісімдердің нақты егжей-тегжейлерін жеткіліксіз білу тек ашуды күшейтеді және жергілікті халықтың өз үкіметтеріне "сатқындар" және Қытайға "басқыншы" ретінде көзқарасын күшейтеді.

Біз Қытай билігі келісімшарттарды ашық жариялауға қызығушылық танытуы керек деп санаймыз. Бұл қабылдаушы елдердің үкіметтеріне келісімдерді нақты шарттармен келісуде өз халқы алдында үлкен жауапкершілікке ие болуға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл Қытайдың сыртқы инвестициялық саясатын одан әрі дамыту үшін қолайлы жағдай туғызар еді.

Қазақстан мен Қытай арасында "Белдеу және жол" бастамасы шеңберінде, атап айтқанда "Жібек жолының экономикалық белдеуі" шеңберінде көптеген келісімдерге қол жеткізілді. Соңғы бес жылда бірнеше ірі инфрақұрылымдық жобалар іске асырылды, соның ішінде Ляньюньган порты, Қытаймен шекарадағы Қорғас құрлық порты, Каспий теңізінің жағалауындағы Ақтау порты, Орталық Азияны Ирандағы Бандар-Аббас порты арқылы Парсы шығанағымен байланыстыратын ұзындығы 900 шақырым болатын "Қазақстан-Түрікменстан-Иран" жаңа теміржол дәлізі, сондай-ақ "Батыс Еуропа-Батыс Қытай" халықаралық транзиттік жол дәлізі.

"Белдеу және жол" бастамасы аясында қытайлық инвестициялар мен Қазақстанмен бірлескен жобалар жалпы сомасы 226,2 миллиард долларды құрады, ал 51-ден астам жобаны іске асыру жоспарлануда. 2015-2017 жылдар аралығында жалпы көлемі 53,5 миллион долларды құрады және Қазақстан мен Қытай арасында үш ірі бірлескен кәсіпорын іске қосылды.

Осындай жобалардың бірі Павлодар облысында іске қосылған полипропилен ұнтағын өндіру зауыты болып табылады. Зауыттың құны 112 миллион долларды құрайды және оның өндірістік қуаты жылына 70 мың тоннаны құрайды. Өнімнің негізгі тұтынушылары Ресей мен Қытай нарықтары болады.

Тағы бір бірлескен жоба-22,5 миллион доллар инвестициясы бар JAC маркалы автомобиль құрастыру өнеркәсібі. Бұл зауыттың өндірістік қуаты жылына 1,5 мыңнан 3 мыңға дейін автокөлікті құрайды. Бұл зауытта жиналған автомобильдер негізінен ТМД нарығына арналған. Ұлттық валюталардың

күнсыздануына байланысты тұтыну деңгейінің төмендеуін, ТМД елдеріндегі қолжетімді автомобильдерге сұранысты, сондай-ақ өңірдегі жол және климаттық жағдайларға бағдарлануды ескере отырып, Қытай автомобильдеріне айтарлықтай сұраныс бар. Зауыттың негізгі инвесторы болып табылатын China National Vehicles Import and Export Corporation компаниясы 20-дан астам жобаға инвестиция салып, алдағы он жыл ішінде елдің көлік өнеркәсібін дамытуға 1 миллиард доллар инвестициялауды жоспарлап отыр.

Үшінші бірлескен Қазақстан-Қытай жобасы-Солтүстік Қазақстандағы рапс майын өндіретін зауыт. Бұл зауытқа салынған инвестицияның жалпы көлемі 119 миллион долларды құрайды. Зауыттың өндірістік қуаты жылына 1 миллион тоннаны құрайды. Өнімнің негізгі тұтынушысы Қытай болады. Соңғы жылдары бұрын тек техникалық мақсатта қолданылған рапс майы биоинженериядағы жетістіктердің арқасында тамақ өнеркәсібінде кеңінен қолданыла бастады. Қазақстанда өндірілетін өнімге сұраныс артады деп күтілуде. Болашақта бұл зауыттың нарығы тек Қытайды ғана емес, басқа елдерді де қамтиды деп жоспарлануда.

Соңғы үш жылда іске қосылған бұл жобалар оң нәтиже көрсетуде. Олар Қазақстанда 400-ден астам жаңа жұмыс орнын құрды, оның 399-Қазақстанда Қазақстан азаматтары жұмыс істейді. Бірлескен қазақстан-қытай жобалары туралы бұл сенімді ақпарат жергілікті халықтың олар туралы дұрыс түсінігін қалыптастыруға ықпал ететін болады.

Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің деректеріне сәйкес, қытай мен Қазақстан арасындағы 51 бірлескен жобаны іске асыру елімізде 20 мыңнан астам жаңа жұмыс орындарын құруға алып келеді. 2018 жылдың соңына дейін химия, тау-кен дела, металлургия және агроөнеркәсіптік кешен саласында алты жобаны іске қосу жоспарлануда, жалпы инвестиция көлемі 363 миллион долларды құрайды [38]. Осы жобалардың бірі-құрғақ шұбат және құрғақ саумал зауыты. Ұлттық брендтерді құру және шынайы қазақстандық өнімдерді экспорттау үшін мүмкіндіктерді кеңейту нарықтардың дамуына ықпал ететінін атап өту маңызды.

"Белдеу және жол" бастамасы аясындағы Қазақстан мен Қытай арасындағы ынтымақтастық екі елдің экономикасы үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Қытайға экспорттық экономиканың тұрақты дамуын қамтамасыз ету үшін жаңа нарықтарды кеңейту және кедергісіз көлік дәліздерін құру маңызды. Қазақстанға инфрақұрылымды дамыту және экономиканың шикізаттық емес секторларын жетілдіру маңызды. "Белдеу және жол" бастамасы аясындағы ынтымақтастық екі ел үшін де үлкен маңызға ие. Айта кету керек, қытай билігіне жинақталған қаражатты шет елдердің экономикасына инвестициялау міндеті қойылды және олар Қазақстанның қарқынды дамып келе жатқан экономикасына назар аударады. Осы жағдайларды ескере отырып, елдегі қытай жобаларының максималды тиімділігін қамтамасыз ету үшін бірқатар мәселелерді ескеру қажет.

Бастапқыда, қалыптасқан экономикалық жағдайларға қарамастан, Қытаймен келісімдер жасасу кезінде ұлттық мүдделерді ескеру қажет. Шри-

Ланка және Мальдив аралдары сияқты кейбір елдер жіберген қателіктердің қайталануын болдырмау үшін.

Екіншіден, Қытай тарапы "белдеу және жол" бастамасы кідіріссіз қысқа мерзімде іске қосылуы мүмкін көптеген жобаларды қамтуға мүдделі. Олар жаңа жобаларды құрудың орнына басқа елдердің бұрыннан бар жобаларын Қытай бастамасымен синхрондау тәжірибесін жиі пайдаланады. Бұл "белдеу және жол" бастамасының синхрондау "терминін басқа жобалармен жиі қолданудан көрінеді. Бұл жағдайда біздің еліміз үшін Қытаймен бірлескен жобалар туралы келісімдер жасасу кезінде асықпай ұтымды жұмыс істеу маңызды.

Үшіншіден, Қытай тарапымен жасалған келісімдер мазмұнының ашықтығы мен қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет. Бұл іске асырылып жатқан жобалар туралы нақты ақпарат алуға және олардың негізгі шарттарымен танысуға мүмкіндік береді. Бұл тәсіл жергілікті халықтың Қытай жобаларына қатысты нақты көзқарастары мен пікірлерін қалыптастыруға ықпал етеді. Бұдан басқа, бұл қазақстандық қоғамдағы синофобияның нақты себептерін анықтауға және жобаларды тиімді іске асыру үшін қолайлы жағдайлар жасауға көмектеседі.

2023 жылғы 17 мамырда Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Қытайға мемлекеттік сапармен келді, онда Қытай Төрағасы Си Цзиньпинмен кездесіп, келіссөздер жүргізді [62].

Президент Тоқаев Си Цзиньпинге шақырғаны және жылы қарсы алғаны үшін алғысын білдірді, сондай-ақ оны Қытай Төрағасы қызметіне қайта сайлануымен құттықтады. Кездесу басында Президент Тоқаев Қытай Халық Республикасының Қазақстан үшін ерекше маңыздылығын атап өтіп, олардың ынтымақтастығы берік достық пен өзара қолдауға негізделгенін атап өтті. Ол Қытаймен стратегиялық әріптестікті одан әрі дамытудың маңыздылығын атап өтіп, екіжақты қарым-қатынастарды жандандырып, аймақтық және халықаралық қауіпсіздік пен ынтымақтастықты нығайтуға ниетті екенін білдірді.

Бұған жауап ретінде Си Цзиньпин Президент Тоқаевтың Қытайға мемлекеттік сапары екіжақты ынтымақтастықтың жоғары деңгейінің және елдер арасындағы байланыстардың нығайуының дәлелі екенін атап өтті. Ол Қытай мен Қазақстан қарым-қатынасының жаңа бетін ашқанын айта келе, достық, өзара қолдау және өзара тиімді ынтымақтастық дәстүрлерін дамыту қажеттігін айтты.

Президент Тоқаев Си Цзиньпиннің екі ел арасындағы ынтымақтастықты дамытуға қосқан жеке үлесін жоғары бағалап, екі ел арасындағы қарым-қатынаста жаңа биіктерге жету үшін бар күш-жігерін салуға дайын екенін қуаттады. Ол жүргізіліп жатқан келіссөздердің мақсаты мемлекетаралық ынтымақтастықты одан әрі нығайту екенін баса айтты [62].

Келіссөздер барысында тараптар әртүрлі мәселелерді, соның ішінде сауда-экономикалық, мұнай-газ, мұнай-химия, энергетика, қаржы, көлік-транзит, білім және ғылым салаларындағы ынтымақтастықты дамытуды талқылады.

Сондай-ақ халықаралық және өңірлік күн тәртібіндегі мәселелер бойынша пікір алмасу болды.

Келіссөздер соңында Президент Тоқаев пен Си Цзиньпин Бірлескен мәлімдемеге қол қойды, ал екі елдің делегация мүшелері 23 құжатқа қол қойды [62].

Сонымен қатар, 2023 жылғы 19 мамырда Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев бірінші Орталық Азия-Қытай саммитіне қатысты [63].

Қазақстан Президенті өз сөзінде «Орталық Азия-Қытай» бірінші саммитінің маңызы зор тарихи оқиға екенін атап өтті. Ол Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпинге шараны тамаша ұйымдастырғаны және жылы қарсы алғаны үшін алғысын білдірді [63].

Тоқаев әлемнің жетекші экономикаларының бірі және ең ірі инвестор Қытаймен толыққанды ынтымақтастық Қазақстан үшін тұрақты ілгерілеудің ұзақ мерзімді факторы екенін атап өтті. Ол Орталық Азия елдерінің әлеуеті мен Қытайдың орасан зор экономикалық мүмкіндіктері арасындағы синергия көп қырлы серіктестіктің жаңа, жоғары траекториясын белгілей алатынын атап өтті. Қазақстан осы биік мақсаттарға жету үшін бар күш-жігерін салуға дайын. Қазіргі уақытта елде ұлттық экономиканы әртараптандыру мақсатында кең ауқымды реформалар жүргізілуде. Мемлекет басшысы кедергілерді жою және шетелдік инвесторлар үшін барынша қолайлы жағдай жасау бағытында белсенді жұмыс істеп жатқанын қадап айтты.

Қасым-Жомарт Тоқаев айтылған барлық бастамалар Қазақстанның аймақтағы басқа елдермен «барлық ауа-райы» қарым-қатынастары мен жан-жақты ынтымақтастықты нығайтуға ұмтылысын растайтынын айтты. Сондықтан өзара тиімді серіктестіктің стратегиялық бағытын дәйекті түрде ұстану маңызды. Сөзінің соңында Елбасы «Орталық Азия-Қытай» екінші саммитін өз елінде өткізуге дайын екенін жеткізді [63].

Қазақстан Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қытайға мемлекеттік сапары және оның «Орталық Азия-Қытай» саммитіне қатысуы сәтті аяқталды деп сеніммен айтуға болады. Диалог барысында тараптар 22 миллиард долларды құрайтын 47 құжатқа қол қойды. Бұл келісімдер сауда-экономикалық қатынастар, көлік-логистика, инвестиция, мәдени-гуманитарлық ынтымақтастық және басқа да салалар сияқты кең ауқымды қамтиды.

Сонымен қатар, Сиань қаласында қазақстандық логистикалық орталық ашылды, бұл үлкен маңызға ие. Сиань Қазақстан үшін контейнерлік тасымалдағы маңызды хаб болып табылады, өйткені ол Жібек жолының бастапқы нүктесі болып табылады. Бұл Қазақстан экономикасының дамуы үшін қосымша маңызды ынталандыру болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, қазіргі кезеңдегі қытай-қазақстан ынтымақтастығы саяси, экономикалық, сауда, этникалық, шекаралық, әскери және мәдени салалардағы мәселелердің кең ауқымын қозғайды. Бұл ынтымақтастық жоғары деңгейдегі байланыстардың жоғары динамикасымен және әсерлі шарттық-құқықтық базасымен сипатталады. 2002 жылғы желтоқсанда Бейжіңде қол қойылған "тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы шарт" және "ҚР және ҚХР Мемлекеттері басшыларының жан-жақты стратегиялық әріптестік қатынастарының жаңа кезеңі туралы бірлескен декларациясы" (2015 жылғы тамыз, Бейжің) негізін қалаушылардың қатарында. Бұл ретте ынтымақтастық тек екіжақты форматта ғана емес, сонымен қатар көпжақты ынтымақтастық платформаларында, атап айтқанда БҰҰ, ШЫҰ және ЖҚТБ шеңберінде жүргізілуде.

ҚР мен ҚХР арасындағы экономикалық ынтымақтастықтың кезеңдері бастапқы кезеңде негізінен сауда саласы (шоп туризм) болғандығымен сипатталады. 1990 жылдардың екінші жартысы ҚХР-ның ҚР-дағы жобалық-инвестициялық қызметімен сипатталды. ХХІ ғасырдың басынан бастап Қазақстанда Қытайдың қатысуын экономика салалары бойынша әртараптандыру әрекеттері басталды.

Жақын арада ҚХР мен ҚР басшылығының алдына қойылған басты міндеттердің бірі елдер арасындағы тауар айналымын 40 млрд. Бүгінгі таңда ҚР мен ҚХР арасындағы тауар айналымының 75% Шыңжаң-Ұйғыр автономиялық ауданының үлесіне тиесілі.

ҚХР мен ҚР арасында туындауы мүмкін ықтимал қиындықтар: Қазақстанның солтүстік өңірлерінің Ресей экономикасына дәстүрлі бағдарлануы; қазақстандық энергетикаға "құйылуы" қытайлықтардан асып түсетін Қазақстандағы ірі батыс корпорацияларының қатысуы мен мүдделері; Қазақстан шикізаттан, тауарлардан өзге де тауарлармен ішкі қытай нарығына әлі шыға алмайды; Қазақстандағы демографиялық ахуал Қазіргі Қытайда болашақта Қытай-Қазақстан қатынастарына әсер етуі мүмкін; болашақта ҚР-ны Қытай өзін өңірлік көшбасшы мәртебесінде бекіту үшін пайдаланатын болады; ШЫҰ әзірге Қытай үшін ҚР-да өз мүдделерін кеңінен ілгерілетуге мүмкіндік беретін жалғыз арна болып табылады; ынтымақтастық нәтижелері Қазақстанға Қытай экономикасының "шикізат қосымшасының" ролін бекіту туралы айтады Және бұл факт елдің өнеркәсіптік дамуының тежелуіне әкелуі мүмкін; егер әскери теория практикада іске асырылатын болса, Қытайдың Қазақстанда өз мүдделерін әскери жолмен ілгерілету мүмкіндігі жоққа шығарылмайды "Жергілікті соғыстар" тұжырымдамасына және "стратегиялық шекаралар мен өмір сүру кеңістігі" доктринасына негізделген Қытай; Қытайдың Қазақстанға көші-қонының өсуі синофобияның өсуіне және ұлтаралық араздықтың көріністеріне әкелуі мүмкін.

Бірақ К.Сыроежкин "Қытайдан қорқудың қажеті жоқ, бірақ онда әлеуметтік-экономикалық, саяси, идеологиялық және басқа процестердің қалай

дамитынын түсіну керек. Ол жүргізіп отырған сыртқы саясатты және ол ұсынған сыртқы саяси және экономикалық бастамаларды объективті бағалау қажет. Оның Қазақстанда болу ерекшелігін объективті бағалау одан да маңызды. Халық даналығы айтқандай, отсыз түтін болмайды, сондықтан өрттің пайда болу қаупін болдырмау үшін оған әкелуі мүмкін барлық ұшқындарды уақтылы сөндіру қажет".

Қазақстан ҚХР сыртқы саясатында, ең алдымен экономикалық әріптес ретінде маңызды орындардың бірін алады. Қазақстан ҚХР Ұлттық қауіпсіздік жүйесіндегі маңызды өңір болып табылады. "Жұмсақ күш" қағидаты ҚР-ға қатысты ҚХР-ның маңызды дипломатиялық қағидаты болып табылады.

Қазақстан үшін Қытаймен ынтымақтастықтың негізгі бағыттары мыналар болып табылады: әскери-саяси ынтымақтастық, атап айтқанда ШЫҰ және АӨСШК шеңберінде; сауда-экономикалық ынтымақтастық; ҚХР ШҰАА-дағы қазақ диаспорасының жай-күйі; трансшекаралық өзендерді тең пайдалану және Қазақстан аумағында экологиялық тепе-теңдікті сақтау; экспорттың негізгі баптарын өткізу нарықтарын әртараптандыру және көлік коммуникацияларын дамыту Азия-Тынық мұхиты аймағының елдеріне.

Жалпы, Қытай қазіргі уақытта әлемдік саясаттағы маңызды ойыншы болып табылады және халықаралық қатынастар жүйесінде өзінің (соңғы емес) орнын алады. Қазақстан бұл шындықты түсінеді және барлық тәсілдермен көршісімен достық қарым-қатынасты нығайтуға ұмтылады. Шынында да, елдегі және жалпы өңірдегі тұрақтылық қытай-қазақстан қатынастарының сапасына байланысты

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Вавилов Н.Н. Китайская власть. М.: Товарищество научных изданий КМК, 2021.
2. <https://www.akorda.kz/kz/kytay-halyk-respublikasynyn-toragasy-si-czinpindi-altyn-kyran-ordenimen-marapattau-rasimi-148553>
3. <https://www.abirus.ru/content/564/623/624/638/641/11474.html>
4. Сердюченко Г. Китайская письменность и ее реформа.: Издательство восточной литературы, Москва, 1959.
5. <http://languagelist.ru/publications/139/>
6. https://www.bbc.com/russian/society/2012/10/121011_mo_yan_nobel_literature
7. Жилкибаев С. Статья "О БЕДНОМ ПРЕМЬЕРЕ ЗАМОЛВИТЕ СЛОВО". Основные моменты политической биографии Ли Пэна в журнале «Общество и государство в Китае» при Институте востоковедения РАН РФ., 2021 год.
8. http://www.mod.gov.cn/gfbw/gfjy_index/js_214151/4927571.html
9. 中共中央政治局召开会议 决定召开十九届二中全会
http://www.xinhuanet.com/politics/2017-12/27/c_1122174049.htm
10. 人民日报评论员：以造福人民为最大政绩——习近平主席2018年新年贺词启示录 http://www.gov.cn/xinwen/2018-01/01/content_5252116.htm
11. Парламент Китая утвердил новый состав правительства страны. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/5044041>
12. B. Gill, Rising Star. China's New Security Diplomacy. - Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2007.
13. Си Цзиньпин. Ел басқару жөнінде. – Астана: Фолиант баспасы, 2017. 560 бет
14. Далелхан А. Қытай дипломатиясының Қазақстанға қатысты стратегиялық тұғыры. – Астана, 2018.
15. Далелхан А. Қазақ-қытай қатынастарының құқықтық негіздерінің қалыптасуы және оның даму болашағы // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. – Алматы, 2018
16. 赵华胜. 中国的中亚外交. (China's Central Asian Diplomacy). – 北京: 时事出版社, 2008
17. К.Л. Сыроежкин. Казахстан – Китай: От приграничной торговли к стратегическому партнерству. Книга 3. Сборник документов. – Алматы, 2010
18. Далелхан А. Қазақ-қытай қатынастарының құқықтық негіздерінің қалыптасуы және оның даму болашағы // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. – Алматы, 2018.
19. 周翰博. 中国投资激活哈萨克斯坦发展潜力. 《人民日报》2017年08月13日
20. 张宁. 中哈经济对接合作的成果与前景 // <http://euroasia.cssn.cn/> 27.01.2018

21. Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress // <http://www.chinadaily.com.cn/> 27.01.2018
22. Елмурзаева Р.С. Ежелгі заманнан қазіргі кезеңге дейін халықаралық қатынастардың даму заңдылықтары мен негіздері: оқу құралы. –Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2005
23. Stewart M. Patrick. Trump and World Order. The Return of Self-Help //Foreign Affairs. - March/April 2017
24. Peter Baker. Trump Abandons Trans-Pacific Partnership, Obama's Signature Trade Deal // New York Times. - January 24, 2017.
25. Америка Құрама Штаттарының Санақ Бюросы мәліметтері. <https://www.census.gov> 30.07.2017.
26. Петровский В.Е.. Россия, Китай и новый мировой порядок. Теория и практика. – Москва: Весь Мир, 2016
27. ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтаодың Қытай коммунистік партиясының 18-съезінде сөйлеген сөзі. XI. Әлем мен адамзат дамуына қатысты игі істерді одан әрі жалғастыру // <http://www.china.org.cn/> 29.01.2018
28. Dalekhan A. The struggle for the Silk Road: the future development of American and Chinese concepts // Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің хабаршысы. – Алматы, 2018
29. James N. Rosenau. Turbulence in World Politics: A Theory of Change and Continuity.- Princeton University Press, 1990
30. Shoaib Ahmad Rahim. The Turkmenistan-Afghanistan-Tajikistan Railway. The largely-unheralded railroad could be the key to restoring Afghanistan's role as a regional hub // <http://thediplomat.com/> 02.08.2017
31. Попов Д.С. Вашингтон ведет «Новый Шелковый путь» в обход России и Китая // <https://riss.ru/> 03.08.2017
32. Топалов А. «Газпром» тянется к Азии.«Газпром» ведет переговоры о строительстве труб в Индию и Японию // <https://www.gazeta.ru/03.08.2017>
33. James Kynge. China's Belt and Road difficulties are proliferating across the world. //Financial Times. July 9, 2018
34. 共建二十一世纪海上丝绸之路 http://www.gov.cn/xinwen/2019-05/03/content_5388377.htm
35. John Hurley, Scott Morris, and Gailyn Portelance. Examining the Debt Implications of the Belt and Road Initiative from a Policy Perspective. CGD Policy Paper 121, March 2018. - 39 p.
36. Sudha Ramachandran. The China-Maldives Connection. With a new FTA, China cements its influence in Maldives, much to India's dismay. - The Diplomat, January 25, 2018.
37. Maria Abi-Habib. How China Got Sri Lanka to Cough Up a Port. - NewYork Times, June 25, 2018.
38. Абдрахманов А. Один пояс – один путь: в Астане обсудили результаты казахстанско-китайского сотрудничества. // <https://bnews.kz> 03.08.2017.

39. Ш.Нұрышев. «Қазақстан-Қытай: тату көршілік және өзара тиімді ынтымақтастықтың отыз жылдығы». Авторлық ұжым. – Нұр-Сұлтан: Қытайды зерттеу орталығы, «Prime Interprise» баспасы, 2022.
40. 2003-2008 жж. аралығындағы Қазақстан-Қытай ынтымақтастық бағдарламасы // <http://news.xinhuanet.com> 11.12.2017.
41. Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress // <http://www.chinadaily.com.cn/> 27.01.2018.
42. Тоқаев Қ.К. Қазақстан Республикасының дипломатиясы. - Астана: GAUNAR, 2002.
43. Тоқаев Қ.К. Беласу. - Алматы: САК, 2003
44. ҚХР Төрағасы Цзян Цзэминнің Қытай коммунистік партиясының 16- съезінде жасаған ресми баяндамасы // <http://www.chinaconsulate.htm> 29.01.2018
45. ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтаодың Қытай коммунистік партиясының 18-съезінде сөйлеген сөзі. XI. Әлем мен адамзат дамуына қатысты игі істерді одан әрі жалғастыру // <http://www.china.org.cn/> 29.01.2018
46. Алдабек Н.А., Бектурганова П.Е., Сериккалиева А.Е., Дауен Д., "Модернизация Китая и Казахстан. - Алматы: "Қазақ университеті", 2014.
47. Абдиров М.Ж. Китай в современном глобальном мире. – Алматы, 2013.
48. Бурханов К., Булекбаев С. Казахстанский путь в дилемме: Восток или Запад?.- Астана: Елорда, 2010.
49. А.Габуев. Си навсегда. Как XX съезд КПК изменил Китай. <https://carnegieendowment.org/politika/88261>
50. И.Денисов. Выше Мао: зачем Си Цзиньпин переписывает историю Компартии Китая. <https://carnegiemoscow.org/commentary/85863>
51. Н.Вавилов. Некоронованные короли Красного Китая. Концептуал, 2023.
52. Галенович М.Ю Девиз ХУ Цзиньтао: Социальная гармония в Китае. -М., 2006.
53. Глазунов О.Н. Китайская угроза. - М., 2010.
54. Carl Minzner. End of an Era: How China's Authoritarian Revival is Undermining its Rise, Oxford University Press (2018), updated paperback version (2019).
55. Barbara Pongratz. <https://www.merics.org/en/merics-briefs/china-central-asia-and-g7-summits-local-protectionism-micron>
56. Frans-Paul van der Putten. <https://www.clingendael.org/publication/chinas-growing-relevance-regional-security-europe>
57. 蒋丽平. 毛泽东关于三个世界划分理论与二十世纪七十年代中国外交战略调整. 《当代中国外交》 – 中央文献出版社, 2007.
58. 阎学通. 《大国领导力》 2020.
59. Zhang Qingmin. China's Diplomacy. - Cengage Learning Asia Pte Ltd, 2011.

60. Kissinger H. On China. - Penguin Books, 2012
61. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/16132693>
62. <https://www.akorda.kz/ru/prezident-kazahstana-kasym-zhomart-tokaev-i-predsedatel-knr-si-czinpin-proveli-peregovory-174398>
63. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-prinyal-uchastie-v-pervom-sammite-centralnaya-aziya-kitay-1942612>